

SZENTE ZOLTÁN*

AZ ALKOTMÁNY KÉT FOGALMA: A TÖRTÉNETI-ANALITIKUS ÉS A MODERN JOGI-POLITIKAI ALKOTMÁNYFOGALOM**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.01>

A tanulmány az „alkotmány” kifejezés alkotmánytörténeti jelentésének változásaival foglalkozik, s emellett érvel, hogy alapvető különbség van annak két különböző, történeti-analitikus, illetve modern, jogi-politikai fogalma között. Amíg a hagyományos, történeti értelemben minden államnak vagy szervezett közösségnek volt alkotmánya, amely a szervezett közösségek (városállamok, tartományok, országok és birodalmak) hatalmi-uralkodó rendszerének leírására szolgált, addig a modern értelemben vett alkotmány fogalma csak a 18. század végén jelent meg az amerikai és a francia forradalmakhoz kötődő alkotmányfejlődés eredményeként. E tézis bizonyítása érdekében a szerző nyomon követi a constitutio (alkotmány) kifejezés jelentéstartalmának változásait az ókortól kezdve a modern alkotmányfogalom kialakulásáig és elterjedéséig, majd azt vizsgálja, hogy az alkotmányfejlődés során milyen dokumentumokat neveztek alkotmánynak. Ennek során kifejtésre kerülnek mind a történeti-analitikus, mind pedig a modern jogi-politikai alkotmányfogalom ismervei. A cikk arra is felhívja a figyelmet, hogy a két eltérő jelentés összehasonlítása egyrészt az alkotmány jelentősége csökkentésének, instrumentalizálásának lehet az eszköze (hiszen a történeti fogalomnak nem voltak részei a modern alkotmányos követelmények), másrészt az alkotmányosság historizálásához, egyfajta romanticizmushoz vezethet, ami szintén elfedi az alkotmány lényegét. Ezért, ha egy alkotmányt vagy annak intézményeit, elveit történeti kontextusba helyezzük, alapvető követelmény a fogalom eltérő jelentéseinek tisztázása, illetve tiszteltetben tartása.

BEVEZETÉS

Amikor I. Sándor cár halála után, 1825. december 26-án Szentpéterváron az Izsákszékesegyház előtti Szenátus téren több ezer ember – javarészt katona – gyűlt össze, hogy kifejezze lojalitását Konstantin nagyherceg iránt, és tiltakozzon Miklós trónra lépése ellen (ami a nyitóeseménye volt a később dekabrista felkelésnek neve-

* DSc, kutatóprofesszor, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: szente.zoltan@tk.hu.

** A tanulmány a *Magyarország történeti alkotmánya egykor és ma* című, az OTKA (K 143008 számú), valamint a HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat (KSZF-15/2023. számú) által támogatott kutatási program keretei között készült. A tanulmány kéziratához fűzött észrevételeikért köszönettel tartozom Jakab Andrásnak, Szabó Istvánnak, Takács Albertnek, Takács Péternek és a két anonim bírálónak.

zett lázadásnak), a tömeg, vezetőinek felhívására azt kiáltozta, hogy „*Konsztantin i Konsztitucia!*” abban a hitben, hogy a remélt trónörökös és feleségét, a lengyel Konstanciát éltetik, nem tudván, hogy a tüntetés szervezői valójában a „Konstantin és az alkotmány!” (*Konsztantin i konsztitucija*) jelszóra gondoltak.

Ez a jelenet jól szimbolizálja az „alkotmány” kifejezés problémáit, még ha azok nem is az esetleges homonim jelentésével kapcsolatosak.

Jóllehet a modern alkotmánygondolatot a leggyakrabban a 18. század végi amerikai és francia forradalmakhoz kötik, közvetlen eszmei előzményeinek pedig a 17. századi angol alkotmányfejlődést, illetve a francia felvilágosodást tekintik, a hétköznapi szóhasználatban, sőt a szakmai terminológiában is elterjedtek olyan kifejezések, mint az „ókori Athén alkotmánya”, a „rendi alkotmány” vagy Magyarországon az „ezeréves alkotmány”. Az alkotmány szó például gyakran fordul elő Arisztotelész *Politikájának* különböző nyelvű fordításaiban, jóllehet ez a kifejezés csak mintegy két évezreddel azután alakult ki, hogy a mű megszületett, s még később nyerte el azt a jelentést, amit e munka modern kiadásában tulajdonítanak neki. Számos történeti munka utal ókori vagy középkori alkotmányokra általában anélkül, hogy meghatároznák annak pontos fogalmát, általában csupán egy-egy birodalom vagy más entitás belső hatalmi intézményeit és viszonyait értve e fogalom alatt.¹

Kétségtelen, hogy a politika- és az alkotmánytörténet számára sokszor nem jelent gondot modern fogalmak visszavetítése olyan korszakokra, amikor azokat még nem használták, vagy nem azt értették alattuk, mint ma. Ez önmagában nem jelent problémát, hiszen „csakis a jelen szemüvegén át vizsgálhatjuk, illetve érthetjük meg a múltat”,² amit általában nem segít, ha az egykori fogalmakat az eredeti, de ma már semmitmondó értelmükben használjuk. Ha azonban a múltban és a jelenben is használt fogalmak különböző jelentéseit összemossuk, az éppolyan problémát jelent, mintha teljesen eltérő jelentésű szavakat azonos értelemben használnánk.

Ez különösen igaz az „alkotmány” kifejezésre, mert ennek használatakor, ha csak nincs kifejezetten tisztázva annak eltérő, történeti vagy más jelentéstartalma, alighanem a szó mai értelmére gondol mindenki. Márpedig ez a jelentés csak a késő 18. századra alakult ki, s ettől kezdve terjedt el a világon.³

¹ Lásd például SU LI: *The Constitution of Ancient China* (ZHANG Yongle – Daniel A. BELL [szerk.] Princeton – Oxford: Princeton University Press 2018) [„Az »alkotmány« kifejezést mind az alapvető intézményekre, mind pedig az azokat létrehozó aktusokra használok.” 20.] <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691171593.001.0001>; ARISTOTLE: *The Athenian Constitution* (London: Penguin Classics 1984). [Magyarul lásd ARISZTOTELÉSZ: „Az athéni állam” in *Államéletrajzok* (Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: NÉMETH György, Budapest: Osiris 1998); Alexander William SHALTER – Andrew T. YOUNG: *The Medieval Constitution of Liberty. Political Foundations of Liberalism in the West* (Ann Arbor: University of Michigan Press 2023) <https://doi.org/10.3998/mpub.11991074> [„amellett érvelünk, hogy a középkori alkotmány fő elemei a Karoling birodalom idejében, a 8. és 9. században kezdtek kialakulni” 5].

² E[dward] H. CARR: *Mi a történelem?* (Budapest: Osiris 1995) 23. Reinhart Kosselleck német jogtörténész szerint még egy szigorú fogalomtörténet sem nélkülözheti a jelenre vonatkozó meghatározásokat. Reinhart KOSELLECK: „Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung” *Der Staat* 1983/6. 13.

³ Alexander THIELE: *Der konstituierte Staat. Eine Verfassungsgeschichte der Neuzeit* (Frankfurt/New York: Campus Verlag 2021) 39.

Az alkotmány szót többféle (jogi, politikai, filozófiai, történeti) értelemben is használják. Ebben a tanulmányban a kifejezést alkotmánytörténeti terminusként vizsgálom. Fő állításom az, hogy az alkotmánynak ebben a tekintetben két különböző, egy történeti-analitikus, valamint egy modern, jogi-politikai fogalma van, amelyek összekeverése módszertanilag és tartalmilag is hibás következtetésekre vezethet.

Az alábbiakban az 1. részben ennek az állításnak az igazolása érdekében először magának az alkotmány szó használatának fejlődését, illetve modern fogalmának kialakulását tekintem át, majd a 2. részben a történeti és a modern alkotmányfogalom jelentéseit, illetve a kétféle jelentéstartalom különbségeit igyekszem meghatározni. Az Összefoglalásban pedig arról is szó lesz, hogy miért szükséges az alkotmány kétféle fogalmának megkülönböztetése az alkotmánytörténet-írás szempontjából.

1. AZ „ALKOTMÁNY” KIFEJEZÉS MODERN JELENTÉSÉNEK KIALAKULÁSA

1.1. A „CONSTITUTIO” ANTIK ÉS KÖZÉPKORI JELENTÉSFORMÁI

Az „alkotmány” (*constitutio*) kifejezés a latin *constituere* (létrehoz, formál) igéből származik, s innen terjedt el a különböző nyelvekben (lásd az angol és francia *constitution*, a spanyol *constitución*, az olasz *costituzione*, a portugál *constituição* szavakat).⁴ Eredetileg leginkább az emberi testre, illetve az egészségi állapotra használták már az ókorban, majd végig a középkorban, sőt, a kora újkorban is, gyakran párhuzamosan más jelentéstartalmakkal. Mivel az organikus szemlélet már ekkor megjelent a politikai szóhasználatban – amely a városállami vagy birodalmi hatalmi struktúrát az emberi test metaforájával jellemezte –, számos szerző az alkotmánygondolat gyökereit is az antik korra vezeti vissza,⁵ annak ellenére, hogy magát a *constitutio* kifeje-

⁴ Wim VOERMANS: *The Story of Constitutions. Discovering the We in Us* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 205., <https://doi.org/10.1017/9781009385084>. Egyesek szerint azonban a szó etimológiája félrevezető a kifejezés mai tartalmát illetően, amelyhez sokkal közelebb áll a német *Grundgesetz* (alaptörvény) szó értelme. S[amuel] E. FINER: „Notes towards the history of constitutions” in Vernon BOGDANOR (szerk.): *Constitutions in Democratic Politics* (Aldershot et al.: Gower 1988) 17., <https://doi.org/10.1017/S0017257X00006187>. Ez utóbbi felfogást támasztja alá, hogy több országban az alkotmány mai hivatalos elnevezése az alaptörvény kifejezést alkalmazza – így a hivatkozott német *Grundgesetz*, a norvég és dán *Grundlov*, a holland *grondwet*, a svéd *grundlag* vagy a magyar Alaptörvény –, noha gyakran eltérő okból.

A német Georg Jellinek – akit sokan a modern államfogalom megteremtőjeként szoktak hivatkozni – az alkotmány szót – a római jogból eredeztetve – a latin *rem publicam constituere* fordulatból vezette le [Georg JELLINEK: *Allgemeine Staatslehre* (Berlin: O Häring³1914), de mások ezt nem látják bizonyítottnak. Giovanni SARTORI: „Constitutionalism: A Preliminary Discussion” *The American Political Science Review* 1962/4. 853., <https://doi.org/10.2307/1952788>.

⁵ Már a rómaiak is használták a *corpus* (test) és a *membrum* (tag) kifejezéseket a városállam politikai rendjének leírására. Heinz MOHNHAUPT: „A. Verfassung I. Konstitution, Status, Leges fundamentales von der Antike bis zur Aufklärung” in Heinz MOHNHAUPT und Dieter GRIMM (szerk.): *Verfassung. Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart* (Berlin: Duncker & Humblot²2002) 27., <https://doi.org/10.3790/978-3-428-50952-2>.

zést nem használták ebben az értelemben.⁶ Az organikus szemlélet egyébként még elterjedtebbé vált a középkori és kora újkori politikai gondolkodásban,⁷ aminek az egyik legszemléletesebb példája a Werbőczy István-féle magyar Szent Korona-tan.⁸ Az ókori szerzők tekintetében a modern szóhasználatához legjobban hasonlító meghatározás Cicero *De re publica* című művében található, ahol az az állammal összefüggésben jelenik meg, s amelynek *constitutio rei publicae* kifejezése akár „az állam alkotmányaként” is értelmezhető.⁹ A korszakban azonban számos más, hasonló jelentésű kifejezést is használtak,¹⁰ s Cicero fogalomhasználata nem vált általánossá.

Más kontextusban azonban a *constitutio* terminus valóban már az ókorban megjelent jogi értelemben is: Rómában a császári korban a „*constitutiones*” alatt a császári rendeleteket értették,¹¹ ahogy később is, a kifejezés a középkori jogi latin nyelvben a római jog 11–12. századi újrafelfedezésének, illetve a *Corpus iuris civilis* nyelvezetének hatása alapján elsősorban császári vagy más (például királyi)¹² rendeletet jelentett,¹³ emellett pedig egyre általánosabbá vált kánonjogi alkalmazása, amelyben az egész egyházra vagy valamely egyházkormányzati egységre vonatkozó szabályzatot értettek alatta.¹⁴

Később, a középkori angol és francia íróknál is előfordult a *constitutio* kifejezés, különböző értelemben, de leginkább királyi rendelkezésként.¹⁵ Általában valamely

⁶ Gaiusnál például előfordul a „*constituere*” kifejezés [*Gaii Institutionum Commentarii Quattuor*, Liber I, § 1], de nála az a jog létrehozását, illetve a létező jogot jelentette. MOHNHAUPT (5. lj.) 11.

⁷ Lásd például Johann Salisbury *Policraticus*-át, amelyben a szerző a középkori államot tekintette a testnek, amelynek a király a feje, az egyház a lélek, a királyi tanácsosok együttese a szív, az adószedők és a katonák a két kéz, és a parasztság a láb, amely az egész testet tartja és előre viszi, és csak mindezek együttműködése eredményezi a közösség jólétét. John of SALISBURY: *Policraticus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól* (Budapest: Atlantisz 1999); H[arshan] KUMARASINGHAM: „The Historical Constitution” in Peter CANE and H. KUMARASINGHAM (szerk.): *The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom. Volume I.* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 14., <https://doi.org/10.1017/9781009277778>.

⁸ I. rész 3. cím 6. § és 4. cím, Werbőczy István *Hármaskönyve* (Budapest: Franklin-Társulat 1897) 57., 59.

⁹ FÖLDI András: „Adalékok az alkotmány (constitutio) fogalomtörténetéhez” in BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán – SOMODY Bernadette (szerk.): *Tisztelegés a 70 éves Dezső Márta előtt* (Budapest: Gondolat 2020) 250. Ehhez hasonlóan Charles Howard MCLWAIN: *Constitutionalism: Ancient and Modern* (Indianapolis: Liberty Fund 2007) 25.

¹⁰ Így például *res publica*, *status rei publicae*, *constitutio rei publicae*, *modus rerum publicarum*, *status civitatis*, amelyek, némi neologizálással, leginkább egyfajta korabeli államforma-fogalmat jelenthettek. MOHNHAUPT (5. lj.) 13.

¹¹ Gerald STOURZH: „Constitution: Changing Meanings of the Term from the Early Seventeenth to the Late Eighteenth Century” in Gerald STOURZH: *From Vienna to Chicago and Back. Essays on Intellectual History and Political Thought in Europe and America* (Chicago and London: The University of Chicago Press 2007) 92.; MOHNHAUPT (5. lj.) 12., <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226776385.001.0001>.

¹² Egy angol forrás már a 12. században *constitutiones*-nek nevezi a királyi dekrétumokat (Ranulphus de GLANVILLA: *De legibus et consuetudinibus Regni Angliae* [G. E. WOODBINE (szerk.), New Haven: Yale University Press 1932]; eredetileg: Ranulf de GLANVILL: *Tractatus de Legibus et Consuetudinibus Regni Anglie* [Londini: in aedibus Richardi Totteli 1554]), idézi: MOHNHAUPT (5. lj.) 18.

¹³ MOHNHAUPT (5. lj.) 14.

¹⁴ MCLWAIN (9. lj.) 22.

¹⁵ Lásd például az 1326. évi ún. *Constitutio Valdemarianát*, vagy (a dán királyi székhely, Ribe után) Ribeai Szerződést, amelyben a dán király ígéretet tett arra, hogy megőrzi Schleswig függetlenség-

konkrét adminisztratív rendelkezést jelöltek vele, amellyel a szokásjogtól, a *consuetudótól*, illetve az ősi szokásoktól (*ancient customs*) akarták megkülönböztetni, de „soha nem használták modern értelemben, mint az állam egész jogi keretének kifejezésére” a 17. század előtt.¹⁶

1.2. AZ „ALKOTMÁNY” SZÓ PREMODERN HASZNÁLATA

Már a középkorban, illetve a kora újkorban is előfordult, később pedig egyre gyakoribbá vált olyan fogalomhasználat, amely az alkotmány kifejezést egy birodalom, ország vagy tartomány politikai, hatalmi viszonyaira vonatkoztatta. Ennek pontos nyomkövetése azonban nem mindig könnyű, egyrészt mert gyakran csupán a modern jelentés visszavetítéséről van szó, másrészt mert a 16. századtól megjelent a *lex fundamentalis/leges fundamentales*, azaz az alaptörvény(ek) kategóriája, amit sokszor az alkotmány szinonimájának tekintenek. Az előbbi jól példázza az Arisztotelész imént hivatkozott *Politika* című művében központi fogalomként szereplő *politeia* szó fordítása, jóllehet a modern fogalom Arisztotelész idejében (vagyis az i. e. 4. században) még ismeretlen volt, s a *politeia* alatt egy (város)állam olyan (beleértve társadalmi, gazdasági) jellemzőit értették, amelyek meghatározták annak jellegét.¹⁷ A csak utóbb elterjedt, „alkotmány”-ként való fordítás ezért csupán neologizmus.¹⁸

Az utóbbira, azaz a neologizmusra az olyan vélemények hozhatók fel példaként, amelyek egyes középkori politikai, illetve jogi munkákban alkalmazott egyéb kifejezéseket vontak az alkotmány kifejezés alá, noha e munkák még nem ismerték a fogalmat. Így például gyakran mint az angol középkori alkotmányra vonatkozó nézetként jellemzik a 15. századi angol John Fortescue jogász által írt *De Laudibus Legum Angliae* című, 1543-ban posztumusz megjelent műben kifejtetteket,¹⁹ bár a könyv nem említi az alkotmány szót.

gét, vagy a *Constitutio Criminalis Carolinat*, a Német-római Birodalom büntetőtörvényét, amit V. Károly császár uralkodásának idején, 1532-ben a regensburgi birodalmi gyűlés fogadott el.

¹⁶ McILWAIN (9. lj.) 23.

¹⁷ McILWAIN (9. lj.) 26.

¹⁸ A *Politika* legkorábbi, 1598-ban megjelent angol fordításában még a *policy* szót használták, amit viszont franciából fordítottak, míg az első közvetlenül görögből való fordítás, amit 1776-ban adtak ki, azt „kormányformának” (*form of government*) fordította, s először csupán egy 1943-as kiadásban használták a *constitution* szót a *politeia*-ra. Más munkákban azt váltakozva *Commonwealth*-nek, *polity*-nek vagy *government*-nek fordították. STOURZH (11. lj.) 81–82.

¹⁹ Fortescue, aki egy időben a Királyi Törvényszék elnöke volt, úgy érvelt, hogy amíg Angliában a királyi hatalom eredetileg a közösségtől származott, s azt a nép jóléte érdekében gyakorolták, s amit ő *dominium politicum et regale*-nek nevezett, addig Franciaország kormányformája abszolút monarchia (*dominium regale*) volt. Később ebből a gondolatból vezették le az angol kormányzati rendszer *mixed monarchy* (vegyes monarchikus) jellegét, ami az alkotmányos királyság fogalmához állt legközelebb. D[enis] J. GALLIGAN and C[laire] PALMER: „Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham” in D[enis] J. GALLIGAN (szerk.): *Constitutions and the Classics. Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham* (Oxford: Oxford University Press 2014) 10–11., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198714989.003.0001>; Jeffrey GOLDSWORTHY:

A Tudor-korban, vagyis 1485 és 1603 között nem használták ezt a kifejezést: Thomas Smith, az Erzsébet-kor egyik legismertebb politikatudósa „az angol birodalom kormányzásának és rendészetének módjára” utalt a korabeli kormányzás leírásakor,²⁰ és mások is inkább a közösség vagy a kormányzás formáját említették a politikai értekezésük tárgyaként.

A hatalmi viszonyokra való utalásokról az alkotmány szó kapcsán Angliában a 17. század elejétől vannak feljegyzések,²¹ nagyjából párhuzamosan az „alaptörvények” használatával.²² Az utóbbi kifejezés, ami a legtöbb szerző szerint francia eredetű fogalom volt, első ismert említése a 16. század végéről való, egy a *common law* jogi kánonjairól szóló könyvben.²³ Ettől kezdve az alkotmány (*constitution*) kifejezés a kormányzás (*government*) és az alaptörvények (*fundamental laws*) szinonimájává vált.²⁴ Érdekes adalék, hogy I. Károly perében 1649-ben a (parlament) bíróság mintegy összevonta a két kifejezést, amikor a Királyság „alapvető alkotmányaira” (*„the fundamental constitutions of this Kingdom”*) hivatkozott.²⁵ A király egyébként maga is használta a kifejezést, így egy 1642-ben a parlamentnek írt válaszüzenetében utalt az „e Királyság kormányának ősi, egyenlő, boldog, jól felkészült és soha nem eléggé dicsérhető alkotmányára”, egy másik alkalommal pedig az „e Királyság kitűnő alkotmányára”.²⁶

„Constitutional Theory and Thought” in Peter CANE and H. KUMARASINGHAM (szerk.): *The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom. Volume I.* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 260.; KUMARASINGHAM (7. lj.) 14., <https://doi.org/10.1017/9781009277778>. A 16. és 17. századi európai kormányzati rendszerek *dominium politicum et regale* és a *dominium regale* megkülönböztetésén alapuló jellemzéséhez lásd H[elmuth] G[eorg] KOENIGSBERGER: *Monarchies, Estates Generals and Parliaments. The Netherlands in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Cambridge: Cambridge University Press 2001).

²⁰ Sir Thomas SMITH: *De reipublica Anglorum: A Discourse on the Commonwealth of England* (L. Alston ed., Cambridge: Cambridge University Press 1906) xiii. [Első megjelenés: 1583].

²¹ A legkorábbi dokumentált említésre az angol parlament alsóházában került sor, amikor 1610-ben, az első Stuart-abszolútizmus idején előbb egy William Hakewill nevű képviselő a királyság alkotmánya sérelmének nevezte a népre a Parlament jóváhagyása nélkül ráerőltetett dolgokat, majd egy Sir James Whitelocke nevű másik parlamenti tag kijelentette, hogy a parlamenti jóváhagyás nélkül kivetett adó „ellentétes e Királyság politikájának természetes keretével és alkotmányával, amely a Jus publicum regni [a királyság közjoga – SZZ], s így felforgatja a birodalom alaptörvényét, és új állam- és kormányformát hoz létre”. Ugyanabban az évben jelent meg a kifejezés az *Oxford Dictionary*-ben, igaz, még a Szentföldre való utalásban (*The Constitution of the Common-wealth of Israel* című szó alatt). STOURZH (11. lj.) 90.; McILWAIN (9. lj.) 25.

²² Mathias SCHMOECKEL: „Leges fundamentales: Gesetze, die gleicher sind als andere? Vom Inhalt zum Begriff” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 2021/1. 223., <https://doi.org/10.1515/zrgk-2021-0005>.

²³ Francis Bacon angol filozófus *Maxims of the Law* (1695) című munkájában. J[ohn] W. GOUGH, *Fundamental Law in English Constitutional History* (Oxford: Clarendon Press 1955) 51.; STOURZH (11. lj.) 94.; MOHNHAUPT (5. lj.) 44.; SCHMOECKEL (22. l.j.) 241.

²⁴ Lásd például: Roger ACHERLEY: *The Britannic Constitution or, the fundamental form of government in Britain* (London 1727).

²⁵ McILWAIN (9. lj.) 25. Ehhez hasonlóan, a Stuart-restauráció bukásakor a Parlament egy 1688-as határozati javaslata úgy fogalmazott, hogy „Második Jakab király megpróbálta felforgatni a királyság alkotmányát azért, hogy megszegte a király és a nép közötti eredeti szerződést, és megsértette az alapvető törvényeket”. MOHNHAUPT (5. lj.) 47.; GOUGH (23. lj.) 1.

²⁶ Dieter GRIMM: *Die Zukunft der Verfassung* (Frankfurt: Suhrkamp 1991) 104.

Mindenesetre az alkotmány kifejezés Angliában csak lassan terjedt el, amit egyes szerzők azzal magyaráznak, hogy az angol jogászok a közügyeket is hagyományosan magánjogi kifejezésekkel tárgyalták, aminek pedig a királyság patrimonialis, azaz magánjogi természete lehetett az oka.²⁷

Franciaországban már a 16. század végén feltűnt az alkotmány (*constitution*)²⁸ és az alaptörvény (*lois fondamentales*)²⁹ kifejezés jogi értelemben. Az „alaptörvények” kifejezés legkorábbi használatát egyes szerzők egy 1574-ben kiadott munkáig vezetik vissza, amelyben olyan törvényeket értettek alatta, amelyeken az állam alapul.³⁰ Mások szerint a kifejezést Innocent Gentillet francia kálvinista politikus és jogász használta először több művében is, aki szerint az alaptörvények közül „egyesek a vallásra, mások az igazságszolgáltatásra, megint mások a rendőrségre vonatkoznak: mert ez az a három oszlop, amelyen Franciaország királysága nyugszik”.³¹ Gentillet, az ún. Anti-Machiavelliben úgy vélte, hogy a „Fejedelemség alaptörvényeit” (*loix fondamentales de la Principauté*) a király sem változtathatja meg, így például a trónöröklés rendjére vonatkozó ún. száli törvényt (*lex Salica, loi Salique*), amely szerint a trónt nem örökölheti nő.³² A 16. század második felében élt katolikus Pierre Grégoire de Toulouse is többször utalt az alaptörvényekre az 1578 táján megjelent *De Republica* című művében, ami szintén azt mutatja, hogy a kifejezés tulajdonképpen a királyi hatalomra vonatkozó legfontosabb szokásokat, illetve elveket jelentette. Az alaptörvényekre a kora újkori Franciaországban mindenestre többféle értelemben hivatkoztak, de semmiképp sem úgy, mint később, a 18. századtól kezdve, amikor az alkotmány szinonimájaként utaltak rájuk.³³

A *constitutio* szót a francia szerzők *status publicus*nak (kb. „közállapot”), tovább-

²⁷ „Csak onnantól beszélhetünk politikai gondolkodásról és modern, nem-feudális értelemben vett alkotmányról, [...] amikor a kormányzást már nem tekintették magántulajdonnak.” Theodore F. T. PLUCKNETT: „The Lancastrian Constitution” in A. F. POLLARD – R. W. SETON-WATSON (szerk.), *Tudor studies, presented by the Board of Studies in History in the University of London to Albert Frederick Pollard* (London: Longmans, Green & co. 1924) 181., <https://doi.org/10.1086/ahr/30.4.805>.

²⁸ Egy 1680-as francia szótár szerint a *constitution* szónak több jelentése volt, így elsősorban valamilyen állapotra utalt, másodsorban a római jogi értelemben vett törvényekre és rendeletekre (*loix, ordonnance*), továbbá egyházi szabályokra. P[ierre] RICHALET: *Dictionnaire françois, contenant les mots et les choses, Tome I* (Geneve 1680). Idézi: MOHNHAUPT (5. l.) 39.

²⁹ André LEMAIRE: *Les lois fondamentales de la monarchie française d'après les théoriciens de l'ancien régime*, (Paris 1907), idézi Gerhard OESTREICH: „Vom Herrschaftsvertrag zur Verfassungsurkunde. Die „Regierungsformen” des 17. Jahrhunderts als konstitutionelle Instrumente” in Rudolf VIERHAUS (szerk.): *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1977) 71.

³⁰ Théodore DE BÈZE: *Du droit des magistrats sur leurs objets* (Genève 1574). Idézi: SCHMOECKEL (l.) 22.) 237., és Martyn THOMPSON: „The History of Fundamental Law in Political Thought from the French Wars of Religion to the American Revolution” *The American Historical Review* 1986/5. 1103., <https://doi.org/10.1086/ahr/91.5.1103> (Theodorus Beza-ként említve).

³¹ Innocent GENTILLET: *Briève Rémonstrance à la Noblesse de France sur le fait de la Déclaration de Monsieur le Duc d'Alençon* (1576) 14. Idézi: MOHNHAUPT (l.) 5.) 36.

³² Innocent GENTILLET: *Discours sur les moyens de bien gouverner* (1579 [1576]). 48. Idézi: SCHMOECKEL (22. l.) 237.

³³ A már hivatkozott Bèze például az alaptörvényekre való utalással igazolni kívánta a hugenotta ellenállást az 1572. évi Szent Bertalan éjszaka tömegmészárlása után is, azaz, ha úgy tetszik, aktuálpolitikai céljai voltak. Lásd erről THOMPSON (30. l.) 1105.

bá *La Police*-nak (kb. „rend”) fordították, s bár a kifejezésnek több más említése is előfordult különböző szerzőknél, egyik sem a modern értelemben használta a fogalmat.³⁴ Az *ancien régime* idején született szótárakban a *constitution* a *loi*, *ordonnance*, *règlement* értelmében, azaz világi vagy egyházi törvényekként, rendeletekként, szabályzatokként szerepelt rendszerint többes számban.³⁵ A francia nyelv akadémiai szótára, a *Dictionnaire de l'Académie française* az egész 18. században szintén a hagyományos, azaz az eredeti latin értelemben, illetve a régi jogi jelentés szerint tartalmazta az „alkotmány” címszót, s csak a forradalom után megjelent kiadásban utaltak a fogalom politikai természetére. A felvilágosodás csúcsterméke, az Enciklopédia (*Encyclopédie*) 1754-ben kiadott 4. kötete szerint az „modern történelmi” fogalom, s elsősorban a német császárságra vonatkozott, s a birodalmi államot, illetve annak kormányzatát jelentette.³⁶ Ugyanakkor az „alkotmányra” úgy utalt, mint egy felsőbb akarat által hozott szabályozásra.³⁷

Amíg az alkotmány kifejezést a 18. század első felében csak szűk körben, politikai filozófiai művekben használták, a fogalom szélesebb körben ismertté vált két híres politikai gondolkodó, Montesquieu³⁸ és Le Paige³⁹ írásai, valamint a párizsi *parlement* 1753. évi ellenállása nyomán, amikor is a törvényszék az alkotmány, illetve az alaptörvények védelmére hivatkozva utasította el a király egy rendeletének bejegyzését.⁴⁰

A német nyelvterületen a *Verfassung* (alkotmány) első írásos nyoma egy 1346-os okmányban található, mint „*virfaszunge*”, ami jogi formájú egyezséget, megegyezést jelentett, míg a ma használatos *Verfassung* (*Verfaßung*) első dokumentált használata 1470-ből való. A *verfassen* (előállítani, létrehozni) ige, illetve a *Verfassung* főnév a 15. század végétől jelent meg különböző jogi szövegekben, főleg városi szabályzatokban,⁴¹ de ez utóbbi értelmű használat kivételes volt.⁴² Ami a latin *constituti*-ót illeti, a Német-római Birodalomban már az 1235-ös mainzi *Reichslandfriedere*,

³⁴ McILWAIN (9. l.) 25.

³⁵ Wolfgang SCHMALE: „Constitution, Constitutionnel” in Anette Höfer und Wolfgang Schmale (szerk.): *Agiotage, agioteur. Constitution, constitutionnel. Droit, Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680–1820*. (Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag 1992) 32., <https://doi.org/10.1515/9783486827842-002>.

³⁶ SCHMALE (35. l.) 37.

³⁷ Marina VALENSISE: „The French Constitution in Prerevolutionary Debate” *The Journal of Modern History* 1988/60. 29–30., <https://doi.org/10.1086/243373>. Az alkotmányra már mint pozitív jogra utalt Fortunato-Bartholomeo DE FELICE: *Encyclopédie, ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines, Tome II*. (Yverdon 1772) 189–191., idézi: VALENSISE (37. l.) 30.

³⁸ [Charles-Louis de Secondat MONTESQUIEU]: *De l'esprit des loix [lois]* (Genève 1748). Magyarul: MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről* (Budapest: Osiris–Attraktor 2000).

³⁹ Louis-Adrien LE PAIGE: *Lettres historiques sur les fonctions essentielles du Parlement, sur le droit des pairs et sur loix fondamentales de Royaume* (Amsterdam) 1753–1754.

⁴⁰ SCHMALE (35. l.) 37–38.

⁴¹ MOHNHAUPT (5. l.) 22–23.

⁴² Az „alkotmány” kifejezés fogalomtörténetének monográfiája, Heinz Mohnhaupt szerint a 17. századi német szótárak még csak a *verfassen* ige főnevesített változatoként ismerték, de általában nem kötötték az állam berendezkedéséhez vagy a joghoz. Az első olyan forrás, amely a *Verfassung* szót modern értelemben, általános írásbeli szabályzatként használta, egy 1685-ben megjelent munka. MOHNHAUPT (5. l.) 51.

vagyis a birodalom belső viszonyait szabályozó császári ediktumra később így hivatkoztak,⁴³ az 1356-os német Aranybullát pedig, amely megállapította a császárválasztás módját, illetve meghatározta a hét német választófejedelmet, a 17. század óta az első német alaptörvénynek tartották.⁴⁴ Mindenesetre „[a]z alkotmány a politikai döntéshozatal és az uralom szervezetének és gyakorlásának átfogó szabályozása értelmében a 18. század előtt még ismeretlen [fogalom] volt”.⁴⁵ Jellemző, hogy még egy 1788-as német értelmező szótár is az „alkotmány” szó alatt „egy dolog állapotát” értette, jogi értelemben pedig egy „törvényt vagy tartományi rendeletet”.⁴⁶

1.3. A MODERN FOGALOMHASZNÁLAT KIALAKULÁSA

Az alkotmánytörténeti szakirodalomban nincs egyetértés arról, hogy pontosan ki és mikor használta először modern értelemben az „alkotmány” vagy az „alaptörvény” kifejezést, de az elsőségnek nincs is különösebb jelentősége, különösen azért, mert azok a korai fogalomhasználatok, amelyek a leginkább hasonlítanak a maihoz, saját korukban nem találtak követőkre, ahogy azt Cicero szóhasználatának példájánál láttuk. Hasonlóan egyedi vagy legalábbis ritka lehetett a 18. században a svájci Emmerich de Vattel, kora legismertebb nemzetközi jogásza által adott definíció, amely szerint „[a]z állam alkotmánya az az alapvető szabályozás, amely meghatározza a közhatalom gyakorlásának módját. Ebben nyilvánul meg az a forma, amelyben a nemzet mint politikai test cselekszik”.⁴⁷ Igaz ez Henry Saint-John, ismertebb nevén Bolingbroke első vikomtjának megfogalmazására is, amely szerint az alkotmány azon törvények, intézmények és szokások összességét jelenti, amelyek meghatározott, a közjő szolgálatára kidolgozott elveknek megfelelően alakultak ki, amelyek alapján a népet kormányozzák.⁴⁸

Egyes francia alkotmánytörténészek a *constitution* első modern értelemben vett használatát általában egy 17. századi műnek tulajdonítják, de ebben nehéz felfedezni az alkotmány megújult értelmezését.⁴⁹ A modern szóhasználat kialakulását elősegítette Montesquieu hivatkozott műve, és az is, hogy a már említett párizsi *parlement* (törvényszék) az 1770-es évek elejétől a francia monarchia alkotmányának

⁴³ Lásd ehhez Arno BUSCHMANN: „Der Mainzer Reichslandfriede von 1235. Anfänge einer geschriebenen Verfassung im Heiligen Römischen Reich” *Juristische Schulung* 1991/31. 453–460.

⁴⁴ MOHNHAUPT (5. l.) 18.

⁴⁵ Anita PRETTENTHALER-ZIEGERHOFER: *Verfassungsgeschichte Europas. Vom 18. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2013) 7.

⁴⁶ Johannes Ferdinand ROTH: *Gemeinnütziges Lexikon*, Bd. 1. (1788) 93. Idézi: GRIMM (l. 26.) 109.

⁴⁷ Emmerich DE VATTEL: *Le Droit des gens; ou, Principes de la loi naturelle*. Tome 3. (M. P. PRADIER-FODÉRÉ ed., Paris 1863.) 153.

⁴⁸ [Henry Saint-John BOLINGBROKE]: *A Dissertation upon Parties* (London 1735) 141.

⁴⁹ „Az államtest jó alkotmánya két dologból áll, a vallásban és az igazságszolgáltatásban: ezek az államok belső és konstitutív elvei.” J[acques]-B[énigne] BOSSUET: *Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte* (Paris 1677-1679). Lásd SCHMALE (35. l.) 34. Mások szerint Jacques-Bénigne Lignel Bossuet francia püspök és teológus e művében kötötte össze első alkalommal az alkotmány és az alaptörvény kifejezéseket. Roland MOUSNIER: *The Institutions of France Under the Absolute Monarchy, 1598–1789, Volume 1: Society and the State*, Chicago: University of Chicago Press 1979).

alapelvei védelmezőjének tekintette magát,⁵⁰ általánossá pedig a forradalom előestéjén, illetve idején megjelent politikai röpiratokkal, különösen Sieyès abbé munkáin keresztül vált. A francia szóhasználatra elsősorban az amerikai alkotmány megszületése volt nagy hatással, míg a szárazföldi Európában a francia forradalmi alkotmányok ismertté válásával terjedt el a fogalom modern jelentése.

2. AZ ALKOTMÁNY TÖRTÉNETI-ANALITIKUS ÉS MODERN JOGI-POLITIKAI FOGALMA

A pusztá szóhasználat vizsgálatán túl érdemes azt is áttekinteni, hogy – akár utólag – milyen tartalmat társítottak e kifejezéshez, illetve milyen előzményei voltak annak a jelenségnek vagy intézménynek, amit ma alkotmánynak nevezünk.

2.1. A TÖRTÉNETI-ANALITIKUS ALKOTMÁNYFOGALOM

Ahogy már említettem, az európai hagyomány szerint az alkotmány előképei már az ókorban megjelentek, elsősorban Arisztotelész jó kormányzásról szóló munkáiban, még ha több mint egy évezred is eltelt, mire a *Politika* államformátanát összekötötték az alkotmány fogalmával. Ebben az értelemben azonban az utóbbi csupán a hatalomgyakorlás intézményrendszerének leírását jelentette, éppúgy, mint azon másik tradíció esetében, amely az emberi test metaforájával jellemezte a politikát mint „politikai testet” (*body politic*).⁵¹ Ez az organikus felfogás Angliában röpiratokban és más politikai írásokban a 17. század elején jelent meg, majd terjedt el,⁵² a század közepére pedig már önálló kifejezésként is alkalmazták a *constitution* kifejezést az iratlan hatalmi viszonyokra, gyakran ideértve az egyházi hatóságokat is.⁵³

Még korábról, a 16. és 17. század fordulójától datálhatjuk az „ősi alkotmányra” (*ancient constitution*) vonatkozó nézetek keletkezését, amelyek szerint Anglia egész joga a *common law* része, amely a nép gyakorlatából származott, s amelynek eredete a távoli múltba nyúlik vissza.⁵⁴ Így már 1628-ban hivatkoztak rá az alsóházban a királyi különadókkal szembeni ellenállás alátámasztására.⁵⁵ Az ősi alkotmány

⁵⁰ SCHMALE (35. l.) 35.

⁵¹ MOHNHAUPT (5. l.) 45.

⁵² Lásd például: Edward FORSET: *A comparative Discourse of the Bodies natural and politique* (London, 1606).

⁵³ Az anglikán egyház legfontosabb szabálygyűjteményének címe például *Constitutions and Canons Ecclesiastical* (1604) volt. Gerald STOURZH: „Staatsformenlehre und Fundamentalgesetze in England und Nordamerika im 17. und 18. Jahrhundert” in Rudolf VIERHAUS (szerk.): *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1977) 315.

⁵⁴ J. G. A. Pocock: „Burke and the Ancient Constitution – A Problem in the History of Ideas” *The Historical Journal* 1960/2. 129. Az ősi alkotmányra vonatkozó nézetek fejlődéséről lásd J.G.A. Pocock: *The Ancient Constitution and the Feudal Law. A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press 1987) <https://doi.org/10.1017/cbo9780511571459>.

⁵⁵ STOURZH (53. l.) 311.

teóriája a 18. és 19. században is népszerű volt a brit politikai gondolkodók körében, részben a forradalmi törekvésekkel szembeni konzervatív értékek védelme, illetve az angol iratlan alkotmány felsőbbrendűségének igazolása érdekében. A 18. századi brit politikus és politikai gondolkodó Edmund Burke szerint például már az 1688. évi „[f]orradalmat azért hajtották végre, hogy megőrizték ősi, elvitathatatlan törvényeinket és szabadságainkat, s a kormányzat ősi alkotmányát”, s már a Magna Carta is a korábbi szabadságok megerősítése volt.⁵⁶ Az alkotmány történetiségének hangsúlyozása – az angol alkotmány dicsőítésével együtt – tipikusan whig gondolat volt, amely szerint az más nemzetek alkotmánya felett áll,⁵⁷ mert egyaránt megakadályozta a forradalmat és a despotizmust, stabilitást nyújtott, és progresszív reformokat tett lehetővé; még a radikális változásokat követelők, mint a chartisták is az 1840-es években kiálltak az ősi szabadságjogokon, a Magna Cartán alapuló hagyományos alkotmány mellett, és annak restaurálását követelték.⁵⁸

Az „ősi alkotmány” teóriája Franciaországban is ismert volt. E felfogás szerint az alkotmány a történelem terméke, vagy még inkább egy korszak társadalmi fejlődésének eredménye, nem pedig önkényes vagy véletlen esemény.⁵⁹ Az 1789-es forradalom idején vagy azt közvetlenül megelőzően született politikai pamfletek, „füzetek” (*cahiers*) egy része szerint például Franciaországnak mindig is volt alkotmánya, amit azzal magyaráztak, hogy máskülönben az állam nem maradhatott volna fenn.⁶⁰ Megjegyzendő, hogy az ősi alkotmányra akár egymással ellentétes politikai törekvések alátámasztására is hivatkozni lehetett. Az *ancien régime* hívei például az illegitimnek tartott újításokkal szemben, míg a forradalom hívei a régi, múltba vesző szabadság forrásaként utaltak rá.⁶¹

⁵⁶ EDMUND BURKE: *Töprengések a francia forradalomról* (Budapest: Atlantisz Medvetánc 1990) 115. Lásd ehhez Kontler Lászlónak a kötethez írt bevezetőjét. Ugyanott 44–46.

⁵⁷ „Anglia alkotmánya kétségtelenül a legökéletesebb kormányforma, amit az emberi bölcsesség valaha kitalált”, *Critical Review*, vol. 39, 1775. Idézi: R[obert] R. PALMER: *The Age of the Democratic Revolution. A Political History of Europe and America, 1760–1800* (Princeton: Princeton University Press 1959) 143–144.

⁵⁸ GOLDSWORTHY (19. lj.) 277–278.

⁵⁹ J. C. L. [Simonde de] SISMONDI: *Recherches sur les constitutions des peuples libres* (Bruxelles 1836). Idézi: LUIGI LACCÈ: *History & Constitution. Developments in European Constitutionalism: the comparative experience of Italy, France, Switzerland and Belgium (19th–20th centuries)* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2016) <https://doi.org/10.5771/9783465142850>.

Olyan kísérlet is történt, amely egyfajta egyensúlyt kívánt teremteni a racionalizmus és a történetiség között, azzal, hogy Franciaországban az 1814-es alkotmány (vagyis a Bourbon-restauráció ún. szenátusi alkotmánya) helyreállította a folytonosságot, és összebekötötte az alkotmány archaikus formáját az új tapasztalatokkal. BENJAMIN CONSTANT: *Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs et les garanties, dans une monarchie constitutionnelle* (Paris 1814) <https://doi.org/10.1515/9783110928891-032>. Lásd erről: LACCÈ (59. lj.).

⁶⁰ NANNERL O. KEOHANE: „Claude de Seyssel and Sixteenth-Century Constitutionalism in France” in J. Roland PENNOCK and JOHN W. CHAPMAN (szerk.): *Constitutionalism*, Nomos XX. (New York: New York University Press 1979) 47.

⁶¹ Az ősi alkotmányra vonatkozó nézetek azonban, éppúgy, mint Angliában, nem voltak általánosak vagy uralkodóak. BENJAMIN CONSTANT szerint például nem létezett korábban francia alkotmány, s ezért nem alakított ki maradandó szokásokat, és nem is hagyhatott semmilyen nyomot. CONSTANT (59. lj.) Idézi: VALENSISE (37. lj.) 25.

Az ősi alkotmány(osság) teóriája – az abszolutizmus uralmi rendszerére vonatkoztatva – ismert volt a 17. századi dán–norvég királyságban is.⁶²

Az észak-amerikai angol gyarmatokon mint az elnyomással szembeni ellenállási jog forrására hivatkoztak rá, és Spanyolországban is kialakult az a nézet, hogy valaha létezett egy ősi alkotmány, amelynek alaptörvényei az uralkodásra vonatkozó feltételezett eredeti szerződés feltételeit tartalmazták, s amely alkotmány a *Cortes*-en (a rendi gyűlésen) keresztül korlátozta az uralkodói hatalmat.⁶³ Ennek nyomán terjedhetett el a spanyol gyarmatokon a „mi ősi alkotmányunk” (*nuestra antigua constitución*) kifejezés a 18. század második felében (elsősorban a spanyol gyarmati törvényeket értve ezalatt), de Spanyol-Amerikában is különböző értelemben hivatkoztak rá: egyrészt negatív fogalom volt, s a gyarmati uralom alapját értették alatta;⁶⁴ a másik értelemben viszont pozitív jelentést társítottak hozzá, még a függetlenné válás előtt, amikor a monarchia amerikai alattvalóinak jogait ebből vezették le, vagy később is, amikor új alkotmány hiányában erre hivatkoztak valamely igény alapjául.⁶⁵

Angliában a 17. század óta az alkotmány alatt a kormányzás módját értették,⁶⁶ s a kifejezést e jelentése alapján vetítették vissza akár a régmúltba is.⁶⁷ Ez az alkotmány történeti fogalmának, illetve az alkotmánytörténet különválasztásán alapult;⁶⁸

⁶² Håkon EVJU: „Ancient Constitutionalism in the Age of Enlightenment. The Case of Denmark-Norway” in Karen GAMMELGAARD – Eirik HOLMØYVIK (szerk.): *Writing Democracy: The Norwegian Constitution 1814–2014* (New York–Oxford: Berghahn Books 2014) 229–231., <https://doi.org/10.3167/9781782385042>.

⁶³ Francisco Martínez MARINA: *Teoría de las Cortes* (Madrid 1813). Idézi: José Carlos CHIARAMONTE: „The ‘Ancient Constitution’ after Independence (1808–1852)” *Hispanic American Historical Review* 2010/3. 460., <https://doi.org/10.1215/00182168-2010-003>.

⁶⁴ Venezuelában például, a függetlenségről szóló 1811. évi törvény a korábbi alkotmány megváltoztatását célozta, jöllehet a korábban spanyol gyarmat Venezuelának nem volt saját (írott) alkotmánya. Az ősi alkotmány felváltását szorgalmazta egy újjal Rio de la Plata (a későbbi Argentína) első alkotmányos dokumentuma, a hatalommegosztásról szóló, 1811-es *Reglamento de la división de poderes* is. Ezzel szemben a mexikói Cuzcóban José Angulo, az 1814-es felkelés vezetője a spanyol monarchikus alkotmány és a természetjog szabályainak megszegésével igazolta a felkelést. A 19. században több spanyol gyarmaton hivatkoztak a királyság alaptörvényeire. CHIARAMONTE (63. l.) 463. A szerződéselméleten alapuló ősi alkotmány egy másik felfogása szerint az amerikai gyarmatokon élők a kasztíliai koronával kötöttek megállapodást, és a spanyol uralkodók a bennszülöttek és a hódítók közti megegyezés alapján adtak alkotmányt, ősi törvényeket, amely egyenrangú a spanyol monarchikus alkotmánnyal. Fray SERVANDO, *Historia de la revolución de Nueva España* (London 1813). Idézi: CHIARAMONTE (63. l.) 464.

⁶⁵ CHIARAMONTE (63. l.) 455., 461.

⁶⁶ ACHERLEY (24. l.) 22.

⁶⁷ Az ősi alkotmány igazolását még olyan legendák is erősítették, amelyek szerint az alkotmány folytonosságát a mennyek biztosították. Egy 17. századi leírás szerint például, a megbukott II. (Stuart) Jakab király, mielőtt Franciaországba menekült volna, sértődötten a Temzébe dobta az ún. *Great Seal*-t, azaz a király nagypecsétjét, de isteni beavatkozás nyomán egy halász hálójába azt kifogta, s ilyen módon biztosítani lehetett a kormányzás folyamatosságát. KUMARASINGHAM (7. l.) 15.

⁶⁸ Az ősi alkotmány elmélete azonban gyakorta felidézésre került a politikai vitákban is. II. Jakab 1688-as távozását például a toryk a trónról való lemondásnak tekintették, míg a whigek, főleg a John Locke *Két értekezés a kormányzatról* (*Two Treatises of Government*, 1689) című munkájában kifejtett szerződéselméletre hivatkozva azt állították, hogy az ország elhagyásával a király megsértette az ország alaptörvényeit, és ezért üresedett meg a trón. KUMARASINGHAM (7. l.) 15.

így az angol, illetve brit szerzők többsége az „alkotmányfejlődést” legkésőbb az 1215. évi Magna Cartáig vezeti vissza, akkor is, ha (Földnélküli) János király e kiváltságlevelét nem is tartja alkotmánynak. Bár a többek szerint az első írott alkotmánynak tekinthető, 1653. évi *Instrument of Government* nem minősítette magát alkotmánynak,⁶⁹ a dicsőséges forradalom (1688) után egyre gyakrabban utaltak egyes számban az alkotmányra mint az államszervezet alapvető szabályaira, ahogy az a már hivatkozott Bolingbroke⁷⁰ vagy Blackstone⁷¹ műveiben is látható. Angliában az alkotmány kifejezést még akkor is ebben a hagyományos értelemben (vagyis a hatalomgyakorlás rendjének, illetve a kormányforma leírására) vetítették vissza a régmúltra, amikor már annak modern jelentése is kialakult.⁷²

Franciaországban, Angliával ellentétben, nem voltak olyan hagyományok, amelyek rendezték volna a király és az alattvalók viszonyát, habár „a királyság alaptörvényeire” való hivatkozás itt még korábban megjelent, mint Angliában. A forradalom előtti években az alkotmányra egymással ellentétes értelemben is hivatkoztak: azok, akik a status quo mellett érveltek, ragaszkodtak ahhoz, hogy a monarchiának folyamatosan volt alkotmánya, mások viszont megkérdőjelezték annak folyamatos létezését, vagy pedig teljes megújítását látták szükségesnek.⁷³ A 18. század közepétől egyre gyakrabban immár egyes számban is, mint az állam vagy a monarchia alkotmányát értették a *constitution* alatt,⁷⁴ de ez a királyság berendezkedésének leírására vonatkozott. Ilyen értelemben használta a kifejezést Montesquieu is már említett, *A törvények szelleméről* (*De l'esprit de lois*) című, 1748-ban kiadott könyvében is, hasonlóan az angol alkotmánnyal foglalkozó első, a kontinensen megjelent munkához, Jean Louis de Lolme *La Constitution de l'Angleterre* (*Anglia alkotmánya*) című könyvéhez.⁷⁵

Az „alkotmány” az amerikai és a francia forradalom előtt a Német-római Birodalomban sem normatív, hanem empirikus fogalom volt, amely egy állam álla-

⁶⁹ A „Kormányzati Okirat” hivatalos elnevezése (címe) „Anglia, Skócia és Írország és a hozzájuk tartozó dominiumok közjólétének kormányzata” („*The government of the Common-wealth of England, Scotland, and Ireland, and the dominions thereto belonging*”) volt.

⁷⁰ STOURZH (53. l.) 301.

⁷¹ Lásd különösen William BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England I–IV* (Oxford 1765–1769).

⁷² Edwar Augustus Freeman angol történész szerint például már a 14. századra kialakult az angol alkotmány minden alapelve, és a 17. századi küzdelmek nem valami újért folytak, hanem a régi értékek megőrzéséért, sőt már a normann hódítás korában csírájában minden fontos intézmény megvolt. E[dward] A. FREEMAN: „The Continuity of English History” in E. A. Freeman: *Historical Essays*, Series I (London: MacMillan 1871) 42–43.

⁷³ Marina VALENSISE: „The French Constitution in Prerevolutionary Debate” *The Journal of Modern History* 1988. 60. 22–57., 34., <https://doi.org/10.1086/243373>.

⁷⁴ SCHMALE (35. l.) 33.

⁷⁵ A genfi születésű de Lolme könyvének már a teljes címe is erről árulkodik: *The Constitution of England, or, an Account of the English Government in which it is Compared Both with the Republican Form of Government and the Other Monarchies in Europe* [*Anglia alkotmánya, avagy beszámoló az angol kormányzásról, a köztársasági államformával és a többi európai monarchiával összehasonlítva*] (London 1821), amelyben az angol alkotmányt a normann hódításig vezette vissza. A könyv franciául íródott, s először Amszterdamban jelent meg 1771-ben, majd angolul Londonban 1775-ben.

potára utalt, ahogy az saját jogi normái szerint létezett, s amely történeti fejlődés eredménye volt.⁷⁶

A modern német alkotmánytörténet-írás az „alkotmány” kifejezést az állam jogi alaprendjének értelmében vetítette vissza a korábbi évszázadok történetére.⁷⁷ A „középkori alkotmány” fogalma Fritz Kern német középkortörténész tanulmányai⁷⁸ alapján váltak bevetté.⁷⁹ Kern ugyan maga is hangsúlyozta, hogy el kell kerülni, hogy mai fogalmainkat kritikátlanul és anakronisztikus módon visszavetítsük a középkorra,⁸⁰ saját alkotmányfogalma tisztán leíró jellegű volt,⁸¹ ami alkalmassá tette arra, hogy bármilyen kor szervezett uralmi rendjének leírására használják, mivel, bár az alkotmány modern fogalom, maga a jelenség Kern szerint nem volt új.⁸² Az alkotmány kifejezés így analitikus fogalomná vált, amit – az alkotmánytörténeti szakmai viták ellenére⁸³ – az alkotmánytörténet korábbi államalakulatok, illetve más entitások uralmi rendszerének összefoglaló elnevezésére használ.

Ebben a történeti, visszavetített értelemben használták, és tulajdonképpen használják ma is a kifejezést, amely szerint például a Német-római Birodalom „alkotmánya” uralkodói szerződésekből, szabadságlevelekből, választási kapitulárákból, dinasztikus házítörvényekből és békeegyezményekből állt, amelyeket „alaptörvényeknek” (*leges fundamentales, Staatsgrundgesetze*) neveztek, jellegét tekintve pedig szerződéses alapon nyugvó rendi alkotmány volt.⁸⁴ Ebből következően az ilyen értelemben felfogott birodalmi alkotmány nem vonatkozott a császárság minden alattvalójára, hanem csak a szerződő felekre (vagyis a császárra és a rendekre), tartalmát tekintve csak egyes birodalmi szervekről rendelkezett, s szabályait

⁷⁶ GRIMM (26. lj.) 102.

⁷⁷ Az alkotmányfogalom fejlődéséről a német közjogi gondolkodásban lásd részletesen: Eberhard SCHMIDT-ASSMANN: *Der Verfassungsbegriff in der deutschen Staatslehre der Aufklärung und des Historismus. Untersuchungen zu den Vorstufen eines hermeneutischen Verfassungsdenkens* (Berlin: Duncker & Humblot 1986).

⁷⁸ Fritz KERN: „Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter. Zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie“ *Mittelalterliche Studien* 1914/2.; és Fritz KERN: „Recht und Verfassung im Mittelalter“ *Historische Zeitschrift* 1919/1.

⁷⁹ SCHMOECKEL (22. lj.) 220.

⁸⁰ KERN (78. lj. 1919) 2.

⁸¹ „»Alkotmányon« mi modernek az állam általános jogrendszerének azt a részét értjük, amely szabályozza az államhatalom összetételét, valamint az államhatalom és alattvalói közötti kölcsönös kapcsolatokat.” KERN (78. lj. 1919) 44.

⁸² Fritz KERN: *Kingship and Law in the Middle Ages* (Oxford: Basil Blackwell 1939) 181.

⁸³ Részletesen lásd: Ino AUGSBERGER und Michael W. MÜLLER (szerk.): *Theorie der Verfassungsgeschichte. Geschichtswissenschaft – Philosophie – Rechtsdogmatik* (Tübingen: Mohr Siebeck 2023) <https://doi.org/10.1628/978-3-16-162236-6>.

⁸⁴ Peter UNRUH: *Der Verfassungsbegriff des Grundgesetzes. Eine verfassungstheoretische Rekonstruktion* (Tübingen: Mohr Siebeck 2002) 39., 52., <https://doi.org/10.1628/978-3-16-158008-6>; OESTREICH (29. lj.) 47–48.

„Ha figyelembe vesszük a Régi Német Birodalom hányatott sorsát [...], akkor a modern értelemben vett alkotmány létezése, amelyet egy olyan dokumentumban rögzítettek, amely az uralkodó rend alapjait és az állampolgár alapvető jogait az állammal szemben a legmagasabb rendű jogelvekben egységesíti [...], nem érzelhető ennek az államnak az esetében [...]” Klaus STERN: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. Bd. V: Die geschichtlichen Grundlagen des deutschen Staatsrechts* (München: C. H. Beck 2000) 61.

nem rögzítették egységes (akár több okmányból álló) dokumentumba, amit alkotmánynak tekintettek volna.⁸⁵

Az alkotmány történeti-analitikus fogalmának meghatározása nehéz vállalkozásnak tűnik, főleg azért, mert azokban a korokban, amelyekre az alkotmány- vagy politikatörténet-írásban alkalmazzák, nem léteztek a mai értelemben vett jogrendszerek (az ókorban, illetve a középkorban),⁸⁶ vagy azok jellege alapvetően eltért a ma ismertektől (a késő középkorban, illetve a kora újkorban).

Ezért célszerűbb e fogalom kritériumait, illetve általános jellemzőit meghatározni annak érdekében, hogy azokat összevethessük a modern kori alkotmányfogalommal.

Mivel a történeti alkotmányfogalom elvileg bármilyen szervezett társadalom belső hatalmi rendjének leírására szolgál, minden birodalomnak, országnak, tartománynak vagy más olyan entitásnak szükségszerűen volt alkotmánya, amelynek meghatározott hatalmi intézményei voltak.⁸⁷ „A régebbi értelemben vett alkotmány egy adott

⁸⁵ UNRUH (84. lj.) 56. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a hatalmat gyakorló szervek legitimitása és jogköre nem valamely felsőbb (úgy értem, fölöttük álló) alkotmányos rendből következett, hanem a császár és a birodalmi rendek egymás közötti hatalmi viszonyait rendezték az alkotmányjog segítségével.

A modern alkotmányoktól való megkülönböztetést néha egyéb szóhasználatl is kifejezik, így például „proto- alkotmányosságnak” nevezve a „birodalmi alkotmányt”. WOLFGANG BURGDORF: „Proto-constitutionalism – The Imperial Constitution in the Electoral Capitulations and Basic Law Guarantees” *German Law Journal* 2018/36. 415–431., <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghy043>. Ez ahhoz hasonló, ahogy a német alkotmánytörténeti irodalom „korai alkotmányosságnak” (*Frühkonstitutionalismus*) nevezi az 1849. évi frankfurti nemzetgyűlés által elfogadott alkotmány előtti liberális fejlődést.

⁸⁶ A már idézett Kern szerint például a középkori alkotmányos gondolkodásban egységes és oszthatatlan volt a köz- és a magánjogok együttese (így például az uralkodónak szubjektív joga volt az uralkodásra), s ezért nem volt különbség a közjog és a magánjog között. KERN (78. lj. 1919) 46., 49. Más szerzők ugyanakkor már a római jogot illetően elkülönítik a közjogot a magánjogtól, lásd például ZLINSZKY János: *Ius Publicum – Római közjog* (Budapest: Osiris–Századvég 1994). Ernst H. Kantorowicz 20. századi német középkortörténész szerint – szemben a második világháború előtti magyar jogászok általános felfogásával, akik szerint a magyar királyság közjogi jellege magyar sajátosság volt – Angliában és Franciaországban a trónöröklés rendje már a 13. századtól a magánjogból közjogi intézménnyé vált. Ernst KANTOROWICZ: *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology* (Princeton and Oxford: Princeton University Press 2016 [eredetileg 1957]) 330., <https://doi.org/10.1515/9781400880782>. Egy lehetséges átmeneti vagy közvetítő felfogás a közjog tekintetében is megkülönbözteti a fogalom korai vagy premodern értelmét a modern jelentéstől, így például Bernardo SORDI: „Public Law before ‘Public Law’” in Heikki PIHLAJAMÄKI – Markus D. DUBBER – MARK Godfrey (szerk.): *The Oxford Handbook of European Legal History* (Oxford: Oxford University Press 2018) <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.001.0001>. Ha a közjog és a magánjog elválasztását is elemzési keretnek tekintjük (s nem azt vizsgáljuk, hogy egyes jogrendszerek mikor ismerték el azt rendszerező elvként), akkor a megkülönböztetés már az ókorig visszavezethető. Lásd ehhez HAMZA Gábor: „A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció” *Állam- és Jogtudomány* 2005/1–2.; FÖLDI András: „Status, res publica, ius publicum” *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, Tomus XLVIII., 2011; Bruno AGUILERA-BARCHET: *A History of Western Public Law. Between Nation and State* (Cham et al.: Springer 2015) <https://doi.org/10.1007/978-3-319-11803-1>.

⁸⁷ Georg Jellinek 19. századi német jogász szerint minden szervezett közösségnek szüksége van belső rendre, amelyben meghozzák és végrehajtják a döntéseket, és amely meghatározza tagjainak jogállását; „[e]zt a rendet hívjuk alkotmánynak. Ezért minden államnak szükségszerűen van alkotmánya.” GEORG JELLINEK: *Allgemeine Staatslehre* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1960 [1900]) 505.

állam állapotára utalt: kezdetben még tág értelemben határozták meg, nevezetesen aszerint, ahogyan a történelmi fejlemények, természeti viszonyok és jogi szabályozások alakították; később arra a státusra szűkült, amit a konvenciók, szerződések vagy törvények határoztak meg. Ezután minden államnak saját alkotmánya volt.”⁸⁸ Mivel azonban a mai értelemben vett államok a 16. századig nem is léteztek,⁸⁹ az alkotmány e felfogása értelemszerűen nem az államiság modern fogalmához kötődött.

A 18. század vége előtt továbbá a hatalmi viszonyokat nem rendezték egységes rendszerbe sem tartalmilag, sem formai értelemben; a fejedelmi hatalomra vonatkozó, vagy egyes osztályok, rendek vagy személyek jogállását meghatározó normák részben jogi, részben politikai, illetve morális természetűek voltak.⁹⁰ A középkorban például a jog forrásai a római jog, a helyi szokásjog – mint a száli törvény (a száli frank magánjogi kódex) vagy a szász tükör (*Sachsenspiegel*) – vagy más, nem római jogi – azaz például germán, gót és burgundiai – szokásjogok (*Leges Barbarorum*, *Lex Romana Visigothorum*, *Lex Romana Burgundionum*),⁹¹ továbbá karták, koronázási hitlevelek, szabadságlevelek – mint például az 1215. évi angol *Magna Carta*, az 1222. évi magyar Aranybulla és az 1356. évi német aranybulla (*Goldene Bulle*), az 1356-os brabanti *Joyeuse Entrée* (*Blijde Inkomst*) (a. m. „örömteli belépés”), az 1514. évi Tübingeni Szerződés (*Tübinger Vertrag*) –, sőt nem formalizált szokások, konvenciók voltak, amelyek érvényesülése gyakran nem valamiféle központi kényszerítő erőn,⁹² hanem az érintettek elismerésén keresztül történt. De a későbbiekben is születtek olyan, többé-kevésbé jogi jellegű oklevelek, privilégiumok és más dokumentumok, amelyek a hatalomgyakorlás módjára vonatkoztak. Az ismertebb ilyen dokumentumok közül említhető például az 1600. évi San Marinó-i törvénygyűjtemény,⁹³ az 1634-ban Svédországban a rendi gyűlés által elfogadott *Regeringsform* a hatalomgyakorlás viszonylag széles spektrumát fogta át, de alapvetően rendi keretek között; az 1653. évi angol *Instrument of Government* a Stuart-abszolútizmus hatalmi rendjét kívánta felváltani egy új kormányzati rendszerrel, míg Dániában az uralkodó 1665-ben adta ki az ún. „királyi törvényt” (*Kongelov, lex Regia*) az abszolút uralkodói hatalomról;⁹⁴ és idesorolható a rövid életű Korzikai Köztársaság 1755. évi statútuma, amely magát alkotmánynak nevezte (*Costituzione di Corsica*). De ezek egyike mögött sem volt

⁸⁸ Dieter GRIMM: *Deutsche Verfassungsgeschichte 1776–1806* (Frankfurt: Suhrkamp 1988) 12.

⁸⁹ A modern államok kialakulását általában az 1555. augsburgi vallásbékéhez, illetve a harmincéves háborút lezáró 1648. évi vesztfáliai békéhez, pontosabban azok következményeihez szokták kötni. Lásd például VOERMANS (4. l.) 104.

⁹⁰ John Wiedhofft Gough walesi eszméletörténész szerint, aki külön monográfiát írt az alaptörvények angliai történetéről, a középkori gondolkodásban az államot és a jogot Isten adományának tekintették, a jog és az igazság forrása, az igazságosság pedig olyan abszolút kategória volt, amely nem a hatályos jogtól függött; a 16. és 17. században az erkölcs és a jog még nem volt pontosan elkülöníthető egymástól. GOUGH (23. l.) 22. Bár Gough ezt a középkori Angliáról írta, mindez a középkori Európa nagy részére is jellemző volt.

⁹¹ Még ha ezek számos fontos római jogi forrásszöveget tartalmaztak is.

⁹² KERN (78. l.) 1919) 3.

⁹³ *Statuta Decreta ac Ordinamenta Illustris Reipublicae ac Perpetuae Libertatis Terrae Sancti Marini*, Arimini, M.D.C.

⁹⁴ Lásd ehhez: KÉPES György: *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2019).

olyan szándék, hogy a korabeli uralmi viszonyok teljességét általános jelleggel szabályozzák, vagy létrehozzanak egy jogrendszert, hanem olyan középkori dokumentumok voltak, amelyek az uralkodó és a rendek közti viszonyok egy részét rendezték,⁹⁵ vagy a szokásjogot gyűjtötték egybe.⁹⁶ Ezért az olyan értelmezések, amelyek a modern alkotmányok vagy az emberi jogok kezdeményeit látják bennük, ugyancsak modern fogalmak (és igények) gyakran romantikus visszavetítése⁹⁷ csupán.⁹⁸ Még akkor is, ha számos alaptörvény és szokás az uralkodói hatalom korlátozására, illetve bizonyos előjogok védelmére irányult. A Német-római Birodalom alaptörvényeit például a császár és a rendek közötti, feudális jellegű szerződésekként értelmezték: e korban tehát „[a]z alkotmány [...] az állam szerződéses úton létrehozott és alapszerződésben meghatározott politikai állapota”.⁹⁹ Ezek azonban alapvetően nem jogi típusú, kikényszeríthető korlátok voltak, hanem a korabeli politikai erkölcsön, a természetjogon, illetve a szokásjogon alapultak.¹⁰⁰ Ennek megfelelően gyakran nem érvényesültek, ráadásul hasonló okiratok, szokások ellenkező tartalmúak – azaz az uralkodói hatalmat elismerő vagy megerősítő – voltak,¹⁰¹ még akkor is, ha írásba foglalták ezeket.

⁹⁵ VOERMANS (4. lj.) 112.

⁹⁶ Mint például az 1454-ben kihirdetett francia *L'ordonnance de Montils-lès-Tours* vagy Werbőczy István 1517-ben megjelent *Tripartituma* (Hármaskönyve).

⁹⁷ George Macaulay Trevelyan 20. századi brit történész szerint például „A mi alkotmányunk a common law-val házasodott feudalizmus gyermeke volt”. G[eorge] M. Trevelyan: *Illustrated History of England* (London: Longmans 1956) 167.

⁹⁸ „A Magna Carta jelentősége nemcsak abban rejlett, amit valójában mondott, hanem – talán még nagyobb mértékben – abban, amit a későbbi nemzedékek állítottak és hittek róla. Néha a mítosz fontosabb, mint a valóság.” Tom BINGHAM: *The Rule of Law* (Oxford: Oxford University Press 2010) 12.

⁹⁹ GRIMM (26. lj.) 102–103.

¹⁰⁰ Ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka a koronázási eskü, valamint a hitlevél volt, amelyekben a király ígéretet tett az ország törvényeinek és szokásainak, továbbá az országlakosok szabadságainak és privilégiumainak tiszteletben tartására, illetve megvédésére. Ennek garanciája azonban legfeljebb csak annyiban volt „jogi”, hogy az ilyen okiratok elismerték a nemzet vagy a nemesség ellenállási jogát, ha az uralkodó megszegné az abban foglaltakat. Ez az egész középkori keresztény világban elterjedt volt. BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat 1987) 47. Angliában például a középkorban János, III. Henrik, II. Edward, II. Richard és VI. Henrik király ellen is felkelés robbant ki, és az utolsó három uralkodót le is tették. GOLDSWORTHY (19. lj.) 259.

¹⁰¹ VIII. Henrik angol uralkodó és egyes tanácsadói az ún. királyi elméletet támogatták, amely szerint a király hatalma korlátlan [GOLDSWORTHY (19. lj.) 262.], hasonlóan XV. Lajos francia királyhoz, aki egy 1766-os, a király személyes bíraskodásának (*lit de justice*) alkalmából tartott beszédében kijelentette: „Csak az én személyemben nyugszik a szuverén hatalom, amelynek megkülönböztető jellege a tanács, az igazságosság és az értelem szelleme. Egyedül tölem ered bíróságaim léte és hatalma, de ennek a hatalomnak a mércéje, amelyet az én nevemben gyakorolnak, mindig bennem marad [...]. Egyedül engem illet a törvényhozó hatalom, függőség és megosztottság nélkül [...]. Egyedül az én hatalmammal járnak el bíróságaim tisztségviselői, nem a törvény megalkotására, hanem annak bejegyzésére, közzétételére és végrehajtására. Idézi: PALMER (57. lj.) 96.

A francia politikai gondolkodók egy része megkísérelte összehangolni a király abszolút hatalmára (*puissance absolue*) irányuló igényt és az alaptörvények feltétlen érvényesülését kívánó felfogását. Eszerint a király hatalma ugyan korlátlan, ám a királyt mégis köti a *lois fondamentales*-ben megnyilvánuló természetjog és az isteni jog, a szokásjog és a királyi rendeletek, amelyek a trónutódlásra, illetve a királyi hatalom terjedelmére és gyakorlásának módjára vonatkoztak. KEOHANE (60. lj.) 48–50. A két, egymást kizáró elméleti igény persze eleve összeegyeztethetetlen volt, a gyakorlatban pedig az alaptörvények megsértésének nem volt – nem lehetett – jogi szankciója.

Összefoglalva tehát az alkotmány történeti fogalma a 18. század végén új értelmet nyert kifejezés visszavetítése volt a városállamok, tartományok, államok és birodalmak belső hatalmi viszonyainak leírására, illetve jellemzésére. Ebben az értelemben tehát analitikus fogalom, mert egy modern kategóriát alkalmaz tartalmilag összefüggő, korábbi jelenségek (azaz a politikai intézmények és a hatalomgyakorlás) bemutatására annak érdekében, hogy azok jobban érthetők legyenek.¹⁰²

2.2. A MODERN ALKOTMÁNYFOGALOM

Jóllehet a legtöbb szerző a modern alkotmányfogalom kialakulását az 1776-os amerikai, illetve az 1789-es francia forradalomhoz köti, az azokat kísérő eszmék és események inkább egy hosszú folyamat betetőzését jelentették,¹⁰³ s szerteágazó gyökeik voltak. Tulajdonképpen több, korábban már létezett törekvés összekapcsolásáról volt szó. Így eszmei előzményei közé sorolhatók a fejedelmi hatalom korlátozására irányuló igények, és jelentős szerepe volt annak a hagyománynak is, amely a hatalmi viszonyok írásbeli rögzítésére vonatkozott. Ám az alkotmány modern felfogása mind tartalmi, mind pedig formai szempontból alapvető változást jelentett a korábbi, archaikus fogalomhoz képest.¹⁰⁴

A legfontosabb változások közé tartozik a nép alkotmányozó hatalmának gondolata, ami a 18. századi amerikai és francia alkotmányfejlődés terméke volt. Ez olyan fontos mozzanat volt, hogy egyes szerzők önmagában ezzel magyarázzák az alkotmányfogalom teljes megújulását: mivel a polgári forradalmak előtt az abszolút uralkodók hatalmának legitimitását *Dei gratia*, azaz az „Isten kegyelméből” vezették le, az isteni természetjog nem igényelt külön írásbeli megerősítést, ezzel szemben a nép akaratát írott alkotmányok rögzítették, illetve igazolták.¹⁰⁵ A nép alkotmányozó hatalmának elve önmagában nem volt új gondolat, de elfogadottá válásában nagy

¹⁰² Gordon J. SCHOCHET: „Introduction: Constitutionalism, Liberalism, and the Study of Politics” in J. Roland PENNOCK – John W. CHAPMAN (szerk.): *Constitutionalism Nomos XX.* (New York: New York University Press 1979) 2–3.; GRIMM (26. l.) 101.

¹⁰³ Mindazonáltal egy-egy eseménynek nagy szimbolikus jelentősége volt. Erre példát jelenthet a francia alkotmányozó nemzetgyűlés 1789. augusztus 4-i éjjeli ülése, amely eltörölte a nemességet és a feudális rendszert, s „amely este egy olyan korszak végét jelentette, amely csaknem 1000 évig tartott”. Antonio PADOA-SCHIOPPA: *A History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press 2018) 447.

¹⁰⁴ Dieter Grimm német alkotmányjogász és alkotmánytörténész kiemeli, hogy valójában sem az nem volt új, hogy az uralomnak legitimnek, sem pedig az, hogy a hatalomgyakorlásnak joghoz kötöttnek kell lennie. Ezzel szemben a modern alkotmányok újdonsága az volt, hogy összekötötték ezt a két követelményt: a korábbi elméleti igényeket jogilag érvényessé tették, azaz a pozitív jogi érvényesség jelent különbséget a hagyományos természetjogi felfogásoktól. GRIMM (26. l.) 32–35. Ehhez hasonlóan: Rainer WAHL: *Verfassungsstaat, Europäisierung, Internationalisierung* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003) 279. Wahl szerint azonban a valódi újdonságok a politikai rend alapvető normáinak egyetlen dokumentumba foglalása, az uralom igazolása, a történelmi hagyomány helyett az elvek pozitív jogi meghatározása, és a legitimitás normáinak változása (a magától értetődő uralom felváltása ésszerűen megalapozott hatalommal) voltak – uo.

¹⁰⁵ THIELE (3. l.) 34.

szerpe volt az Emmanuel Sieyès abbé által írt, s a francia forradalom évében megjelent *Mi a harmadik rend?* című pamfletnek, amely szerint a hatalmat legitim módon csak a nép ruházhatja az államra az alkotmányon keresztül,¹⁰⁶ amely gondolat azután a francia forradalom hatásaként terjedt el Európa nagy részén.

A népszuverenitás gondolatához mérhető jelentőségű volt a hatalmi ágak elválasztásának, valamint az alapvető jogok tiszteletben tartásának követelménye, ahogy azt a francia alkotmányozó nemzetgyűlés (*Assemblée nationale constituante*) által 1789. augusztus 26-án elfogadott, az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatának (*Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen*) 16. cikke megfogalmazta: „Az olyan társadalomnak, amelyben a jogokat nem biztosították intézményesen és amelyben a hatalmi ágakat nem választották szét, nincs alkotmánya.”

Az új alkotmányfogalom egy további, ugyancsak az amerikai és a francia forradalom nyomán általánossá vált összetevője az egyetemes és elidegeníthetetlen emberi jogok alkotmányban való elismerése, illetve rögzítése volt. Ez az alkotmánytörténetben épp olyan jelentőségű változás volt, mint amikor a társadalom rendi tagozódását, illetve a rendi előjogokat felváltotta a polgári jogegyenlőség. De amíg például az egyik első, ezt követelő dokumentum, az 1628. évi angliai *Petition of Rights* az 1215-ös *Magna Carta* által biztosított szabadságokat minden alattvalóra (azaz minden angolra) ki kívánta terjeszteni, vagy az észak-amerikai angol gyarmatok 1765. évi New York-i deklarációja (*Declaration of Rights*) a gyarmatok valamennyi polgárának jogairól szólt, addig a gyarmatok 1774-es philadelphiai kongresszusán elfogadott (második) nyilatkozat már természetes és elidegeníthetetlen emberi jogokat követelt, s az 1776. évi amerikai Függetlenségi Nyilatkozat is ezen az elvi alapon állt, preambulumban kinyilvánítva, hogy „minden ember egyenlőnek teremtetett, [...] s a Teremtő által bizonyos jogokkal van felruházva”. Ezt a felfogást képviselte a fentebb említett francia deklaráció, s annak nyomán a 19. században vált elterjedtté Európában,¹⁰⁷ míg az 1791. évi amerikai *Bill of Rights* tíz alkotmánykiegészítése révén pedig az egész amerikai kontinensen.

Mindezen elvek alapján az amerikai és a francia forradalommal az alkotmányosság egy új típusa jött létre, amelynek garantálására írott alkotmányokat fogadtak el. Ám a modern alkotmányfogalom megjelenése nem csak a hatalomgyakorlás új formájához, vagyis a közhatalom korlátozásához köthető; a rendi „alkotmányosságot” felváltó abszolút monarchiák megjelenése a 15–17. századok folyamán hasonlóan jelentős változásokat jelentett, az alkotmány (történeti) jelentéstartalmát ez mégsem befolyásolta. Az alkotmányfogalom jelentésének 18. század végi változása azért mérföldkő, mert amíg a korábban használt kifejezés, bármilyen hatalmi-uralmi struktúrára vonatkozott is, alapvetően deskriptív volt, addig az új alkotmányosság

¹⁰⁶ Emmanuel SIEYÈS: *Qu'est-ce que le Tiers-État?* [Paris, 1789]. Sieyès írása még az Általános Rendi Gyűlés összeülése előtt, januárban került kiadásra, s – egyfajta politikai programként – nagy hatást gyakorolt a forradalmi követelésekre.

¹⁰⁷ Lásd ehhez MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet* (Budapest: Osiris Kiadó 2003) 496–500. Az alapvető jogok egyetemességének felfogása azonban nem vált egységesre általánosan elfogadott, vagy alkalmazott alkotmányos elvvé. A korai európai alkotmányokra nagy hatást gyakorló 1831. évi belga alkotmány például csak a „belgák jogairól” szólt.

fogalmi körében az „alkotmány” immár preskriptív jellegű: azaz nem pusztán leírja valamely közösség politikai intézményeit, illetve azok működését, hanem kimondja a nép alkotmányozó hatalmát, s előírja, melyek legyenek a közhatalmi szervek, s hogyan gyakorolják a közhatalmat.¹⁰⁸ Amíg a korábbi, történeti-analitikus értelemben minden államnak vagy szervezett közösségnek volt alkotmánya, hiszen bármilyen hatalmi-uralkodó rendszer leírható volt,¹⁰⁹ a modern értelemben vett alkotmány korábban nem létezett.¹¹⁰ Ettől kezdve viszont már csak azt a dokumentumot tekintették alkotmánynak, amely megfelelt bizonyos formai és tartalmi feltételeknek.¹¹¹ E feltételek pontos köre és tartalma persze máig vitatott, de ez nem változtat azon, hogy az alkotmányt modern értelemben normatív, előíró keretrendszernek tekintik.¹¹²

A modern alkotmányok normativitása nem pusztán tartalmuk jogi, kikényszeríthető jellegét jelenti, hanem azt is, hogy a legmagasabb szintű jogi normák.¹¹³ Az

¹⁰⁸ Grimm szavai szerint, amíg az alkotmány a hagyományos értelemben *Seins-Begriff* (kb. „létfogalom”) volt, amely egy jogilag meghatározott állapotot jelentett, addig a modern alkotmányfogalom normatív kategória, amely meghatározza a hatalomgyakorlás rendjét. GRIMM (l.j. 26.) 35–36., és Dieter GRIMM: „Ursprung und Wandel der Verfassung” in Josef ISENSEE und Paul KIRCHHOFF (hrsg.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band I: Historische Grundlagen* (Heidelberg: C. F. Müller Verlag 2003) 3-6.

¹⁰⁹ Horst DREIER: *Idee und Gestalt des freiheitlichen Verfassungsstaates* (Tübingen: Mohr Siebeck 2014) 4.

¹¹⁰ THIELE (3. lj.) 33. Sartori elegáns megfogalmazásában „[m]inden államnak volt ‘alkotmánya’, de csak néhány állam volt ‘alkotmányos’”, SARTORI (4. lj.) 856.

¹¹¹ Thomas Paine például a 18. század végén épp ezen az alapon kérdőjelezte meg, hogy Angliának lenne alkotmánya: „Az alkotmány a kormány előzménye; a kormány pedig csak az alkotmány teremtménye. Egy ország alkotmánya nem a kormányzat aktusa, hanem a nép hozza létre a kormányzatot. [...] Az a törvény, amellyel az angol parlament felhatalmazta magát arra, hogy hét évig ülésezzen, azt mutatja, hogy Angliában nincs alkotmány. Ugyanazon hatalom alapján ezt akár még több évre, vagy élethosszig is előírhatta volna.” THOMAS PAINE: „Rights of Man” in *The Complete Works of Thomas Paine* (London 2020) 302–303., 370. Paine itt az 1716-ban elfogadott ún. Hétéves Törvényre (*Septennial Act*) utalt, amellyel az egyébként három évre választott alsóház, a *House of Commons* hét évre hosszabbította meg saját megbízási idejét. A törvényt sokan a parlamenti szuverenitás bizonyítékának tekintették, mások szerint azonban, mint látható, az angol alkotmány hiányát bizonyította. A valóságban aktuálpolitikai oka volt: az alsóházi whig többség a jakabista felkelést támogató toryk hatalomra kerülését akarta megakadályozni ilyen módon. Lásd ehhez: MEZEY–SZENTE (107. lj.) 220.

¹¹² Hans VORLÄNDER: „What is ‘Constitutional Culture?’” in Silke HENSEL – Ulrike Bock – Katrin Dirksen – Hans-Ulrich THAMER (szerk.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World* (Newcastle upon Tyne Cambridge Scholars Publishing 2012) 23.; GRIMM (108. lj.) 25.

¹¹³ H[asso] HOFMANN: „On the Origin, Development and Crisis of the Concept of the Constitution” in Alexander BLANKENAGEL – Ingolf PERNICE – Helmuth SHULTZE-FIELITZ (szerk.): *Verfassung im Diskurs der Welt. Liber Amicorum for Peter Häberle on the occasion of his seventieth birthday* (Tübingen: Mohr Siebeck 2004) 160.; STOURZH (53. lj.) 295.

Ennek az elvnek igazolásában, illetve tudatosításában nagy szerepe volt az Egyesült Államok Legfelső Biróságának, amely az 1803-as ún. *Marbury v. Madison* ügyben úgy évelt, hogy „Az alkotmány vagy felsőbbrendű, legfőbb, közönséges eszközökkel megváltoztathatatlan törvény, vagy a rendes jogalkotási aktusokkal egy szinten van, és más törvényekhez hasonlóan megváltoztatható, ha a törvényhozás úgy kívánja. Ha az előbbi igaz, akkor az alkotmánnyal ellentétes jogalkotási aktus nem törvény: ha az utóbbi, akkor az írott alkotmány abszurd kísérlet a nép részéről, hogy korlátozzon egy hatalmat, amely természete szerint korlátozhatatlan.” *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).

alkotmány olyan alaptörvény, amelyből minden más törvény és közhatalmi szerv a legitimitását nyeri,¹¹⁴ s amely tulajdonképpen jogi értelemben egy állam egész jogrendszerének az alapjául szolgál.¹¹⁵

A modern alkotmányfogalom egy további ismérve, hogy a közhatalom gyakorlásának rendjét előíró és legitimáló, a jogrendszert létrehozó, illetve az alapvető jogokat rögzítő kodifikált szabályozást kifejezetten az államhoz, illetve az államisághoz köti. Ennek alapvetően az az oka, hogy jellegét tekintve pozitív jogon alapuló normatív rend,¹¹⁶ a modern jogrendszerek pedig alapvetően állami keretek között alakultak ki. A mai fogalom kialakulása valóban elválaszthatatlanul az államisághoz kötődött, az „alkotmányos állam” létrejöttének folyamatában a modern értelemben vett alkotmány és állam feltételezte egymást, hiszen az első alkotmányos államok – Angliától eltekintve – az első írott alkotmányokkal születtek meg Észak-Amerikában 1776-tól kezdve az egyes tagállamokban, majd a szövetségi államban 1787-ben, illetve Franciaországban az 1789 és 1791 közötti alkotmányos változásokkal. Ugyanakkor ez megint csak nem jelent egyértelmű, világos elhatárolást a történeti alkotmányfogalomtól, mert az állam konceptualizálása az alkotmányéhoz hasonló problémákat vet fel, vagyis éppúgy megkülönböztethető az archaikus, elemzési szempontú, mint a modern államfogalom.¹¹⁷

A modern alkotmányok normativitása azonban nem csupán tartalmi, hanem formai követelmény is, és pedig kétféle értelemben is. Az új alkotmánygondolat része volt az alkotmány tartalmának írásba foglalása; ez magától értetődő volt, hiszen az alkotmányosság új felfogása jelentős részben épp az addigi, a hatalomgyakorlás legitimitására és korlátozására vonatkozó hagyományokat és szokásokat változtatta meg. Az írásbeliség az alkotmányos szabályok egységes szerkezetbe foglalását (a francia közjogi gondolkodásban az „alkotmánylevél”, a *charte constitutionnelle* gondolatát) jelentette.¹¹⁸ Ráadásul ez nemcsak az alkotmány politikai tartalmának pusztá jogiasítását (jogi normába foglalását) jelentette, hanem azt is, hogy az írott alkotmány minden más jogszabály fölött áll, azaz az általa létrehozott állami szervek, intézmények által kibocsátott normák nem lehetnek ellentétesek a tartalmával.

Mindkét gondolat új volt: az írásbeliség ugyanis, ahogy láttuk, már korábban is megjelent, de az alaptörvények egyrészt tartalmuk szerint mindig korlátozottak vol-

¹¹⁴ Peter CANE: „Law and the Constitution” in Peter CANE and H. KUMARASINGHAM (szerk.): *The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom. Volume I.* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 42., VOERMANS (4. lj.) 206., <https://doi.org/10.1017/9781009277105>.

¹¹⁵ Sieyès ennek az alkotmányozó hatalom (*pouvoir constituant*) és a konstituált hatalom (*pouvoir constitué*) megkülönböztetésével is nyomatékot adott: amíg az első a nép alkotmányozó hatalmára utalt, a második az azáltal létrehozott szervek által gyakorolt hatalomra.

¹¹⁶ MOHNHAUPT (5. lj.) 4.

¹¹⁷ A modern állam gondolata a széles körben elterjedt álláspont szerint az európai kontinentális politikai gondolkodásban a 16. században jelent meg, s a 18. század végétől vált általánossá, vagyis bizonyos értelemben párhuzamosan fejlődött a modern alkotmány fogalmával. Az óriási irodalomból lásd ehhez például: Jan-Erik LANE: *Constitutions and Political Theory* (Manchester and New York: Manchester University Press 1996) 35–36.; Helmut QUARITSCH: *Staat und Souveränität. Band 1: Die Grundlagen* (Frankfurt: Athenäum Verlag 1970) 32–35.; és Takács Péter: *Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés* (Budapest: Gondolat 2023) 221–257.

¹¹⁸ SCHMALE (35. lj.) 43.

tak (azaz nem léptek fel a közhatalom-gyakorlás teljes rendszerének, valamint az állami intézmények és a polgárok közti viszonyok szabályozási igényével),¹¹⁹ másrészt deskriptív, azaz nem normatív természetűek voltak, vagyis csupán a fennálló viszonyokat rögzítették a középkori hagyományoknak megfelelően, szemben az alkotmány új felfogásával, amely az angol, amerikai és francia polgári forradalmi vívmányoknak megfelelő tartalom szerint határozta meg azokat.

Az alkotmány írásba foglalása elsősorban amerikai hagyomány volt, noha – utólag – számos európai dokumentumról is azt tartották, hogy az első írott alkotmány volt. Észak-Amerikában már a korai gyarmati időktől használták a *constitutions* kifejezést, elsősorban a gyarmati kartákra vagy a gyarmatok kormányformájára, később pedig az Angliával, vagyis az anyaországgal való viták idején, az 1760-as, 1770-es években gyakran hivatkoztak az alkotmányra, igaz, akkor még az angliáival azonos jelentéssel, az egész kormányzatot értve alatta.¹²⁰ Ebben alighanem nagy szerepe volt a John Locke által szerkesztett karolinai kartának, amely *Fundamental Constitutions of Carolina* (1669) néven született.¹²¹ Az Angliától való függetlenedés folyamatában, 1775 és 1780 között a tizenhárom egykori gyarmat közül tizenegyben született írásbeli alkotmány, amelyeknek részben az 1689-es (angol) *Bill of Rights* volt a mintája, de a kormányzás módjának, majd az alapvető jogok írásba foglalásának elsősorban az volt a célja, hogy egyértelmű formában rögzítse a függetlenség, illetve a jogok garanciáit. Mindenesetre ezek az első írott alkotmányok már inkább sorolhatók a modern alkotmányok közé, mint a hatalomgyakorlás rendszerének leírására szolgáló korábbi dokumentumok körébe, mivel már magukban hordozták a modern alkotmányosság több jellemzőjét.¹²²

Az írott alkotmányok létrejöttének több, egymással ellentétes oka is lehetett: legfőbb motívuma az új alkotmányos eszmék világos rögzítése és garantálása volt,

¹¹⁹ Egyrészt a hatalomgyakorlásra, másrészt egyes jogterületek átfogó szabályozására már az írott alkotmányok előtt születtek törvények és kódexek. A számos példa közül érdemes utalni az 1772. évi svéd *Regeringsformra*, amely kimondta, hogy minden alattvalónak ugyanazon jogai vannak, annak ellenére, hogy a szabályozás még rendi alapú maradt (azt is kijelentve, hogy minden rendnek ugyanolyan jogai vannak a földbirtoklásra). Oroszországban II. Katalin 1785-ben adta ki az ún. Nemesi Kartát (*Zsalovannaja Gramota Dvorjanstvu*, a.m. „Kegyelmi oklevél a nemességnek”), amelynek az volt a célja, hogy nyugati mintájú nemességet hozzon létre. Poroszországban 1791-ben fogadták el a *Preußisches Allgemeines Landrecht*-et, az általános porosz törvénykönyvet [*Allgemeines Gesetzbuch für die preußischen Staaten*, I–IV, Berlin, 1791.], amelynek az volt a célja, hogy az ország egész területén egységes jogot alkalmazzanak. A kódexet kora egyik legkiemelkedőbb jogi alkotásának tartották, büszkévé téve a poroszokat, hogy jogállamban élnek, ám ez a szabályozás is rendi alapú volt, amely például kimondta, hogy az azonos rendhez tartozó személyeknek azonos jogaik és kötelességeik vannak. PALMER (57. lj.) 405–406. Az ismertebb modern kódexek közé tartozott továbbá Franciaországban a magánjogot kodifikáló, 1804-ben kiadott *Code civil* (*Code Napoléon*), valamint a büntetőjogot egységes törvénykönyvben szabályozó *Code pénal* (1810) is.

¹²⁰ STOURZH (11. lj.) 94.

¹²¹ STOURZH (53. lj.) 317.

¹²² Az első, jogokról szóló nyilatkozat Virginiában született 1776-ban, igaz, még az alkotmányszövegtől elkülönülten, de a későbbi amerikai állami alkotmányokban már nemcsak a hatalomgyakorlás módjáról, hanem az egyéni jogokról is rendelkeztek. A nép mint alkotmányozó hatalom először az 1780-as massachusettsi alkotmányban jelent meg, és ehhez hasonló formulát alkalmazott az Egyesült Államokat létrehozó 1787. évi philadelphiai alkotmány is.

ami kifejezte a régi, hagyományos uralmi rendszerrel való szakítást, ugyanakkor mások épp a régi szokásjog védelmének eszközét látta azok írásba foglalásában. Mindenesetre az alkotmányok kodifikálása végső soron az új, polgári alkotmányosság bevett formai módszerévé vált, olyannyira, hogy ha már „egyszer írott alkotmány született, akkor az később is mindig írásbeli marad, akár alkotmánymódosításokról, akár teljesen új alkotmányról van szó, de soha nem térnek vissza a régi íratlan alkotmányhoz”,¹²³ legfeljebb kivételesen és átmenetileg, amikor a korábbi rezsim összeomlott, és teljesen új alkotmányos rend születik.

Az amerikai alkotmány egy valóságos forradalom eredményeként jött létre (több szempontból is),¹²⁴ s forradalmi újdonságot jelentett az alkotmányfejlődésben, s annak részeként az alkotmányfogalom történetében is.

Az amerikai példa szinte azonnal követőre talált Európában, méghozzá a francia forradalom által megnyitott modern alkotmányfejlődés keretei között.¹²⁵ Franciaországban az egységes alkotmány igénye a forradalom idején jelent meg, az egymást követő forradalmi alkotmányok (1791, 1793, 1795) után pedig általánosan elfogadottá vált, olyannyira, hogy Napóleon még császárrá koronázását követően is megőrizte az írott alkotmányformát, ami bukását követően is megmaradt még a Bourbon-restauráció idején is.¹²⁶

Az alkotmány írásbeliségének eszméje és gyakorlata elsősorban a francia forradalmi alkotmányok hatására terjedt el Európában, így például (a későbbi) Németországban.¹²⁷ Hasonlóan ahhoz, ahogy korábban a német nyelvterületen az

¹²³ FINER (4. lj.) 20–21.

¹²⁴ Mint ismert, a függetlenné vált tizenhárom egykori brit gyarmat állami törvényhozásai 1787-ben azért küldtek képviselőket Philadelphiába, hogy az államszövetségükről rendelkező ún. Konföderációs Cikkelyek (*Articles of Confederation*) keretei között megerősítsék a köztük lévő államszövetséget, de a konvenció helyett végül egy új államot létrehozó alkotmányt fogadott el. Ezt azóta is sokféleképpen minősítik: Charles Beard amerikai történész például felülről végrehajtott forradalomnak tekintette, amit Napóleon *coup d'état*-jához hasonlított, míg egy másik, ugyancsak amerikai történész, Robert Roswell Palmer szerint a philadelphiai konvenció küldöttei lényegében elárulták azokat, akik odaküldték őket. Mindenesetre a philadelphiai alkotmányt tizenegy állam néhány hónapon, a további kettő pedig három éven belül ratifikálta [PALMER (57. lj.) 230–231.], ma pedig a legrégebb idő óta érvényben lévő alkotmány.

¹²⁵ Az amerikai állami alkotmányokat többször is publikálták Franciaországban 1776 és 1786 között (1787-ben Hollandiában is). Benjamin Franklin például 1783-ban francia nyelven adta ki a tizenhárom amerikai állam alkotmányát [*Constitutions des Treize États-Unis d'Amérique*, Philadelphia et Paris, 1783]. Franciaországban nagy hatása volt a nép alkotmányozó hatalmára vonatkozó gondolatnak, de maga az alkotmányozó konvenció intézménye (és fogalma) is Amerikából származott. Az arisztokrácia előjogainak elutasítása, illetve az egyenlőség és az univerzális jogok gondolata pedig különösen vonzóvá tette az amerikai forradalom eszméit a francia forradalom alatt. Lásd ehhez PALMER (57. lj.) 263., 266–267.; Charles BORGEAUD: „The Origin and Development of Written Constitutions” *Political Science Quarterly* 1892/4. 620.

¹²⁶ Lásd az 1814. évi ún. szenátusi alkotmányt.

¹²⁷ Ahol – Dieter Grimm szerint – először ebben az értelemben már egy 1789-es alkotmányjogi kézikönyv a modern fogalmat használta: Freyherrn VON KREITTMAYR: *Grundriß des Allgemeinen, Deutsch- und Bayerischen Staatsrechts* (München 1789). 14. [Idézi: GRIMM (26. lj.) 111.], s ettől kezdve jobbra már az új értelemben használták a kifejezést. A Grimm által hivatkozott kiadást nem sikerült fellelnem, viszont a kötet eredeti kiadása a *Verfassung* kifejezést még hagyományos értelemben használta. Freyherrn VON KREITTMAYR: *Grundriß des Allgemeinen, Deutsch- und Bayerischen Staatsrechts. Erster Theil. Von dem allgemeinen Staatsrecht* (München und Leipzig 1769).

„alkotmány” kifejezés egyértelműen politikai fogalomként vált (eltávolodva a testi állapotról vonatkozó régi értelemről), a 19. század legvégétől a politikai és jogi szóhasználatban a hatalomgyakorlásra vonatkozó „uralom” (*Herrschaft*) használatát felváltotta az „alkotmány” (*Verfassung*), amely már az önkényuralommal szembeni politikai berendezkedésre utaló, értéktartalmú kifejezés volt.¹²⁸

Francia hatásra született a modern alkotmányosság gondolata Spanyolországban is, ami egybeesett azzal a változással, amelynek során az ország birodalomból nemzetállammá vált.¹²⁹ Az első spanyol írott alkotmány, az 1812. évi cádizi alkotmány maga is szemléletesen fejezte ki a régi és az új alkotmány(osság) közti lényeges különbséget, amikor 2. cikkében kimondta, hogy Spanyolország szabad és független, és nem egy család vagy személy tulajdona, vagyis a dinasztikus elvet a népszuverenitással váltotta fel.

A cádizi alkotmánynak nagy szerepe volt a modern alkotmánygondolat elterjedésében a hispán világban. Néhány amerikai gyarmaton tovább volt hatályban, mint Spanyolországban, sőt egyes helyeken (Mexikóban és Közép-Amerikában) még a függetlenség kivívása után is hatályban volt egy ideig. Egy spanyol történész megfogalmazása szerint ezért tulajdonképpen helyesebb lenne „hispán” alkotmánynak nevezni.¹³⁰ Mindenesetre hatása azért volt jelentős, mert 1810 és 1825 között a tengerentúli spanyol gyarmatok (így például Kalifornia, Új-Mexikó, Texas, Florida, Mexikó) az alkotmányosság valóságos laboratóriumai voltak.¹³¹

Mivel az új, jogi-politikai alkotmányfogalom megszületése, vagyis az alkotmány kifejezés régi, leíró, illetve analitikus felfogásának felváltása nem köthető egy meghatározott időponthoz, hanem hosszú folyamat eredménye volt, továbbá az alkotmányfogalom sokféle értelmezése miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik volt az első, minden tekintetben „modern”, írott alkotmány. A nehézség abból is adódik, hogy több olyan közjogi alkotás is ismert, amelyek egyfajta átmenetet jelentettek a régi és a modern értelemben vett alkotmányok között, s amelyeket gyakran ennek megfelelő minősítésekkel illetnek. Így például az írott alkotmányokat „megalapozó” „alkotmányos dokumentumokként” szokták említeni a 17. századi angol forradalmi *bill*-eket, mint az 1647-es „Nép szerződését” (*Agreement of the People*), az 1679-es *Habeas Corpus Act*-et vagy az 1688. évi *Bill of Rights*-ot.¹³²

Ugyanakkor egyes szerzők kombinálták a régi és az új fogalomhasználatot, azt emelve ki, hogy megváltoztak „az addigi alkotmányok” (*die bisherigen Konstitutionen*). Carl Friedrich HÄBERLEIN: *Über die Güte der deutschen Staatsverfassung*, Bd. 1. (1793) 3., idézi: GRIMM (26. l.) 111.

¹²⁸ KOSELLECK (2. l.) 15., 19.

¹²⁹ José María Portillo VALDÉS: „Early Constitutionalism and the Limits of Liberalism in the Spanish World” in Silke HENSEL – Ulrike BOCK – Katrin DIRCKSEN – Hans-Ulrich THAMER (szerk.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2012) 43.

¹³⁰ VALDÉS (129. l.) 55.

¹³¹ A spanyol hatás mellett azonban az amerikai alkotmányfejlődésnek is jelentős befolyása volt: Venezuela például 1811-ben nyilvánította magát önálló nemzetnek az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat mintájára. VALDÉS (129. l.) 54., 56.

¹³² Lásd például BERGEAUD (125. l.) 614.; Kovács István: „Az alkotmánygondolat kialakulása, megszületése Nyugat-Európában” in Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1988) 31–38.

Ehhez hasonlóan, első írott „alkotmányyszerű dokumentumként” említik az amerikai Connecticut állam 1639-es *Fundamental Orders*-ét, ami tulajdonképpen angol puritán telepesek alapító okirata volt.¹³³ Nem egyértelmű az alkotmányfogalommal való egybeesés „az első írott alkotmánytörvényre” való hivatkozás esetében sem, amivel egyesek az amerikai Virginia állam 1776-ban elfogadott *Bill of Rights*-ára hivatkoznak¹³⁴ (még ugyanabban az évben egyébként az állam alkotmánya is megszületett).

Időnként az 1579. évi Utrechti Uniót is ilyennek, de legalábbis „legfőbb alaptörvénynek” tekintik,¹³⁵ amit talán az is erősít, hogy egészen az 1798. évi ún. Batáviai Alkotmányig hatályban volt, de az valójában a németalföldi Egyesült Provinciák védelmi szerződése volt, amely ugyanakkor a konföderáció közös szerveiről is rendelkezett.¹³⁶ Amerikában már az első tagállami írott alkotmányokat megelőző Konföderációs Cikkelyeket is nevezték alkotmánynak.¹³⁷ Egyes szerzők a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét (*Instrumentum Pacis Caesareo-Suecicum Osnabrugis anno 1648 erectum*) olyan „zárt alkotmánynak” tekintik, amely rögzítette a birodalmi rendek tartományi fensőségét (*Landeshoheit*) és szövetségalkotási jogát a császárral és a birodalommal szemben.¹³⁸ Ez azonban inkább volt nemzetközi szerződés, mint akár egy történeti értelemben vett alkotmány.

Mások szerint az első modern alkotmány az 1634-es svéd *Regeringsform*,¹³⁹ az 1665. évi dán *Kongelov* (királyi törvény)¹⁴⁰ vagy az 1653-as angol *Instrument of Government*¹⁴¹ volt, de ezek a hatalomgyakorlás hagyományos, azaz a történeti alkotmányra jellemző leírásai, illetve rögzítései voltak. Mint láttuk, John Locke 1669-es, Észak-Karolina számára készült alkotmánytervét *Fundamental Constitutions of Carolina*-nak nevezte, de ez inkább alaptörvények gyűjteményét jelentette (120 *fundamental constitutions*-t említett benne).

¹³³ VOERMANS (4. lj.) 130.

¹³⁴ Hsü Dau-Lin: „Formalistischer und anti-formalistischer Verfassungsbegriff” *Archiv des öffentlichen Rechts*, Neue Folge 22. 1932/1. 33.

¹³⁵ KOVÁCS (132. lj.) 9., 19. Kovács István szerint a „svájciak pedig Kálvin egyházalkotmányát tekintik első mintának” [Ugyanott, 9.], de ha volt is ilyen felfogás, ez ma már nem jellemző.

¹³⁶ Lásd erről részletesen Alberto Mariano Rodríguez MARTÍNEZ: „The Union of Utrecht. An Unfinished Constitutional Definition between Federalism and Particularism in the Low Countries (1579–1621)” in Xavier GIL (szerk.): *Constitutional Moments. Founding Myths, Charters and Constitutions through History* (Leiden-Boston: Brill 2024) 205–228., <https://doi.org/10.1163/9789004549159>.

¹³⁷ STOURZH (11. lj.) 97.

¹³⁸ Wolfgang REINHARD: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart* (München: C. H. Beck 32002) 55.

¹³⁹ BORGEAUD (125. lj.) 628.

¹⁴⁰ Eirik HOLMØYVIK: „The Changing Meaning of »Constitution« in Norwegian Constitutional History” in Karen GAMMELGAARD – Eirik HOLMØYVIK (szerk.): *Writing Democracy: The Norwegian Constitution 1814–2014* (New York–Oxford: Berghahn Books 2014) 49., <https://doi.org/10.3167/9781782385042>.

¹⁴¹ A[lbert] V[enn] DICEY: „Historical Constitutions and Non-Historical Constitutions” in A. V. DICEY: *Comparative Constitutionalism* (J. W. F. Allison (szerk.) Oxford: Oxford University Press 2019) 180.; Herbert H. ROWEN: „The Union of Utrecht and the Articles of Confederation, the Batavian Constitution and the American Constitution: A Double Parallel” in Rudolf VIERHAUS (hrsg.): *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1977) 283., SCHMOECKEL (22. lj.) 244.

A leggyakrabban azonban az 1776-tól kezdődően elfogadott amerikai állami alkotmányokat, az 1787. évi amerikai, illetve az 1791. szeptemberi francia forradalmi alkotmányt,¹⁴² esetleg az 1791. májusi lengyel ún. nemesi alkotmányt tekintik az első kodifikált, teljes értékű alkotmánynak.¹⁴³ Az azonban biztos, hogy a modern alkotmányfogalom fent említett ismérvei a 18. század végi amerikai és francia alkotmányfejlődéssel jelentek meg,¹⁴⁴ s kialakulásukban fontos szerepet játszottak a 17. századi angliai forradalmak alkotmányos hagyományai.¹⁴⁵ De talán nincs is olyan nagy jelentősége az elsőség kérdésének, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy valamennyi felidézett kodifikáció hosszú történeti fejlődés eredménye volt, s mindegyik esetében jól kimutathatók korábbi dokumentumok, illetve hagyományok hatásai.

Megjegyzendő továbbá, hogy bár az amerikai és a francia forradalmat követően a kartális, azaz írott alkotmány lett az általánosan bevett alkotmányforma, nem fogadtak el írott alkotmányt néhány – idővel azonban egyre kevesebb – olyan országban, amely pedig magát alkotmányos államnak tekintette, illetve – különösen – olyanokban, amelyeket a 18. és 19. századi európai konstitucionalizmus úgyszólván érintetlenül hagyott.¹⁴⁶ A legismertebb példa erre nyilvánvalóan Anglia (1707-től Nagy-

¹⁴² Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH – Werner DAUM: „Einleitung” in Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH – Werner DAUM (szerk.): *Handbuch der europäischen Verfassungsgeschichte im 19. Jahrhundert: Institutionen und Rechtspraxis im gesellschaftlichen Wandel. Bd. I: Um 1800* (Bonn: Verlag J.H.W. Dietz 2006) 7.

¹⁴³ Az elsőség kérdése azonban e dokumentumok körében is több problémát felvet. Az amerikai állami alkotmányok esetében egyrészt az önálló államiság lehet kérdéses, másrészt ezen alkotmányok átmenetet jelentettek az alkotmány hagyományos, illetve modern formái között (Virginiában, Pennsylvániában, Marylandben és Észak-Karolinában 1776-ban, Georgiában és New York államban 1777-ben, Massachusettesben 1780-ban alkotmányt fogadtak el, New Hampshire-ben és Dél-Karolinában 1776-ban csak ideiglenes alkotmányt hoztak, mások – New Jersey, Delaware, Rhode Island és Connecticut – pedig még a gyarmati időkből származó régi kartájukat erősítették vagy újították meg. BERGEAUD (125. l.) 617–618.; Gordon S. WOOD: *The creation of the American Republic 1776–1787* (New York: Norton 1972) 259.

Az Egyesült Államok, illetve Franciaország 18. század végi alkotmánya közti időbeli sorrend megállapítását az bonyolítja, hogy bár az USA alkotmányát Philadelphiában már 1787-ben elfogadták, teljessé csak azután vált, hogy az alapjogokról szóló *Bill of Rights*-ot 1791. decemberében ratifikálták, időben azután, hogy 1791 szeptemberében megszületett az első francia forradalmi alkotmány. Az első írott lengyel alkotmányt ugyan már 1791 májusában elfogadták, de az még inkább átmeneti jellegű volt, másrészt Lengyelország felosztása miatt alig volt érvényben.

¹⁴⁴ Klaus DEINET: „The Development of the Constitutional Concepts in the First Part of the 19th Century France” in Silke HENSEL – Ulrike BOCK – Katrin DIRCKSEN – Hans-Ulrich THAMER (szerk.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2012) 104., K[enneth] C. WHEARE: *Modern Constitutions* (Oxford: Oxford University Press 1967) 3., CANE (114. l.) 41.; VALENSISE (37. l.) 22.; BRANDT–KIRSCH–SCHLEGELMILCH–DAUM (142. l.) 8.

¹⁴⁵ Annak, hogy a modern alkotmányfogalmat mégsem a 17. századi angol alkotmányfejlődéshez kötik, az az oka, hogy az nem volt teljes: nem volt kartális, nem került elismerésre a nép alkotmányozó hatalma, és nem volt része a polgárok alapjogainak alkotmányos szintre emelése. Werner DAUM: „Europäisches Verfassungsdenken um 1800” in Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH – Werner DAUM (szerk.): *Handbuch der europäischen Verfassungsgeschichte im 19. Jahrhundert: Institutionen und Rechtspraxis im gesellschaftlichen Wandel. Bd. I: Um 1800* (Bonn: Verlag J. H. W. Dietz 2006) 123.

¹⁴⁶ Európában csak néhány, főleg kisebb államban nem fogadtak el kartális alkotmányt, mint például San Marinóban vagy Montenegróban, a despotikus kormányzatú államok közül a cári Oroszországban és az Oszmán Birodalomban.

Britannia, 1801-től pedig Egyesült Királyság), ahol Cromwell már többször említett 1653. évi kísérletét követően soha nem foglalták írásba az alkotmány tartalmát, ami mindvégig nagyfokú rugalmasságot biztosított a későbbi alkotmányfejlődés számára.¹⁴⁷ Ennek azonban az az ára, hogy az angol, illetve brit alkotmány kevésbé felel meg a modern alkotmányfogalom ismérveinek, nem csupán íratlan jellege miatt, hanem azért sem, mert inkább szimbolikus természetű, amelynek tiszteletét a szokás és az önkéntes jogkövetés biztosítja, ám normativitása, azaz jogi kikényszeríthetősége nagyrészt hiányzik.¹⁴⁸

Összefoglalva a modern alkotmányfogalom fő ismérveit, mai, jogi-politikai értelemben egy állam alkotmánya a legmagasabb szintű, kodifikált (egységes szerkezetbe foglalt) jogi norma, amely létrehozza a közhatalmi szerveket, meghatározza azok hatásköreit, illetve a közhatalom gyakorlásának feltételeit és korlátait,¹⁴⁹ valamint a polgárok jogait és kötelezettségeit, s megfelel bizonyos tartalmi követelményeknek.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Amíg például mindvégig megőrizték a parlamenti szuverenitás 17. századi hagyományát, a modern brit alkotmányosság legfontosabb konvenciói a viktoriánus korban születtek, így a kabinet kollektív parlamenti felelősségének elve és gyakorlata, a kétpártrendszer, az alsóház elsőbbsége, a kormány meghatározó szerepe a végrehajtó hatalom gyakorlásában, és így tovább. Lásd ehhez G[odfrey] H. LE MAY: *The Victorian Constitution: Conventions, Usages and Contingencies* (London: Duckworths 1979) 63–84.; MEZEY–SZENTE (107. l.) 318–325.

Az íratlanságból eredő határozatlanság azonban gyakorta alkotmányos vitákhoz vezetett, mint például az említett Hétéves Törvény esetében, amelynek alkotmányosságáról súlyos viták támadtak, de amely jogilag nem volt támadható. Egy másik ismert 18. századi esetben ugyancsak vitához vezetett az alkotmányos konvenciók tartalma: 1741-ben Samuel Sandys, az ellenzék egyik vezető tagja az alsóházban támadta Robert Walpole-t, aki 1721 óta a király (informális) első minisztere, egyfajta korai miniszterelnök volt. Sandys úgy érvelt, hogy „alkotmányunk szerint nincs önálló vagy első miniszter”, azaz olyan tisztség, amit Walpole töltött be, aki „a legfertelmesebb bűnöket [követte el] alkotmányunk ellen”, amikor minden hatalmat a saját kezében összpontosított. Walpole erre azt válaszolta, hogy „[h]atározottan tagadom, hogy egyedüli vagy első miniszter vagyok, és hogy az én befolyásomnak és irányításomnak tulajdonítható minden kormányzati intézkedés”. KUMARASINGHAM (7. l.) 15.

¹⁴⁸ ROBERT STEINFELD: *‘To Save the People from Themselves’. The Emergence of American Judicial Review and the Transformation of Constitutions* (Cambridge: Cambridge University Press 2021) 83., <https://doi.org/10.1017/9781108989619>. Steinfeld szerint épp abban jelentettek alapvető változást az amerikai alkotmányok, hogy kikényszeríthetővé tették saját tartalmukat.

Az angol jogász, történész és politikus James Bryce a politikai rendszerek osztályozásakor, elutasítva az írott-íratlan alkotmányok szerinti különbségtételt, a rugalmas alkotmányú országnak tekintett Nagy-Britannia vonatkozásában igyekezett különbséget tenni az alaptörvények és a rendes törvények között, még ha formális értelemben nem is volt köztük különbség. JAMES BRYCE: *Studies in History and Jurisprudence*. Vol. I. (New York: Oxford University Press 1901) 126–134. Ennek a gondolatnak még Angliában is voltak hagyományai. A már említett Fortescue és mások az isteni és a természeti törvényeket felsőbbrendűnek tekintették, jóllehet soha nem tagadták valamely törvény alkalmazását ilyen alapon. A *common law* a maga egészében nem volt alaptörvény, és bármely része törvénnyel módosítható volt. Tartóssága alapelveinek és sarokpontjainak konvencionális tiszteletén alapult. Lásd ehhez GOUGH (23. l.) 17–19.

¹⁴⁹ „Ez a tudatos akarat, amely a politikai folyamatokat egységes módon meghatározza a jogi alkotmány rendszerezése és racionalizálása által, [...] a 18. század óta megkülönbözteti a modern alkotmányos dokumentumokat előfutáraiktól.” HERMANN HELLER: *Staatslehre* (Leiden: A. N. Sijthoff 1934) 270.

¹⁵⁰ Gyakran további ismérveket is a modern alkotmányfogalomnak tulajdonítanak, így például alapvetően szekuláris jellegét, mivel a hatalom legitimitását nem transzcendens, vallási alapon határozta meg, hanem a népszuverenitás elvén keresztül, azok jóváhagyásához kötötte, akikra vonatkozott. DIETER GOSEWINKEL: *The Constitutional State in Heikki PIHLAJAMAKI – Markus D. DUBBER – Mark*

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiek azt mutatják, hogy mind tartalmi, mind pedig formai szempontól lényeges különbség van az „alkotmány” történeti, valamint modern, a 18. század végétől kialakult és elterjedt fogalma között. Amíg korábban e fogalom csupán a fennálló uralmi rendszer leírására vonatkozott, addig az amerikai és francia forradalmak nyomán olyan normatív kategóriává alakult át, amely új legitimációs bázis, a nép alkotmányozó hatalma alapján maga határozta meg a hatalomgyakorlás rendjét, olyan elveket követelve meg, amelyek korábban nem vagy csak részlegesen érvényesültek.¹⁵¹ A fogalom jelentésváltozása maga is forradalmi mértékű volt.¹⁵²

Megjegyzendő, hogy a jelentés e módosulása nem mindenhol terjedt el. Különösen Angliában és Magyarországon, ahol sem a 19. századi, sem a két világháború közötti alkotmányozási hullámok során nem fogadtak el írott alkotmányt, s az alkotmány történeti fogalma maradt használatban. Amikor például az angol alkotmánytörténészek úgy érveltek, hogy az angol alkotmány az angolok, szászok és jütök britanniai letelepedésével kezdődött¹⁵³ (ami az 5. századra tehető), alapvető intézményei már I. Edward király uralkodásának idejében (azaz 1272 és 1307 között) kialakultak, a 13. század végére pedig teljesen kifejlődtek,¹⁵⁴ de legalábbis gyökereit 1215-ig, a Magna Cartáig lehet visszavezetni,¹⁵⁵ vagy hogy az 1688. évi dicsőséges forradalom valójában nem változtatta meg az angol alkotmányt, hanem a forradalom sikere csupán megerősítette az ősi jogokat,¹⁵⁶ s az angol alkotmány olyan törvényekből, szokásokból, bírói ítéletekből és szerződésekből áll, amelyek kialakulása nem köthető egyetlen időponthoz úgy, mint például az írott francia alkotmányoké.¹⁵⁷

GODFREY (szerk.): *The Oxford Handbook of European Legal History* (Oxford: Oxford University Press 2018) 946., <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.001.0001>; PRETTENTHALER-ZIEGERHOFER (45. lj.) 9., HOFMANN (113. lj.) 159. De gyakran említik az alkotmányos szabályozás teljes körűségét is ilyen ismérvként. Lásd például THIELE (3. lj.) 44., GRIMM (26. lj.) 35., DREIER (109. lj.) 9. Önálló ismérv lehet a jogrendszer konstituálása is. Barbara STOLLBERG-RILINGER: *The Emperor's Old Clothes. Constitutional History and the Symbolic Language of the Holy Roman Empire* (New York–Oxford: Berghahn Books 2020) 6., <https://doi.org/10.3167/9781782388050>.

¹⁵¹ Ez az elvi különbségtétel az alkotmányok alapvető jellegére vonatkozik, de természetesen a modern alkotmányok egyes rendelkezései is tekinthetők „leíró” természetűeknek. Armel LE DIVELEC: „L'ordre-cadre normatif. Esquisse de quelques thèses sur la notion de constitution” *Jus Politicum: Revue internationale de droit politique* 2010/4. 5.

¹⁵² McILWAIN (9. lj.) 2., GOSEWINKEL (150. lj.) 948.

¹⁵³ E[van] W. M. BALFOUR-MELVILLE: *The Growth of the Constitution* (London: Philip Allan & Co. 1925) 1–2.

¹⁵⁴ Edward A. FREEMAN: *Az angol alkotmány fejlődése a legrégibb időkől fogva* (Budapest: Franklin-Társulat 1893) 93–94.

¹⁵⁵ George Burton ADAMS: The Origin of the English Constitution *The American Historical Review* 1908/2. 229., <https://doi.org/10.1086/ahr/13.2.229>.

¹⁵⁶ Ian WARD: *The English Constitution. Myths and Realities* (Oxford and Portland: Hart Publishing 2004) 4., <https://doi.org/10.5040/9781472559593>.

¹⁵⁷ DICEY (141. lj.) 175. Megjegyzem, az angol alkotmány klasszikusa, Dicey ezt sajátos logikával igyekezett alátámasztani: szerinte ugyanis csak önkényesen lehetne megjelölni a születése idejét, és bármely időbeli állapotában csak a múltbeli fejlődésére tekintettel lehetne magyarázni; ha például valaki 1801-et adná meg keletkezési időpontot (az Egyesült Királyság létrejöttét), nem tudná megmagyarázni az intézményeit a múlt ismerete nélkül. Ugyanott 176. Ha azonban jobban belegondolunk, ez bármelyik alkotmányra igaz.

Ez a felfogás szorosan kapcsolódott ahhoz a már fentebb említett hagyományhoz, amely szerint „[a]mit a modern történészek ‘ősi alkotmányosságnak’ neveznek, az az angol állandó törekvés, hogy kormányzati intézményeik és szabadságaik eredetét az angolszászok vagy akár az ősi britonok törvényeiben és szokásaiban keresse”.¹⁵⁸

A történeti alkotmányt ugyancsak a történeti fogalom szerint értették az „ezer-éves” vagy „szentistváni” alkotmány közjogi hagyományában Magyarországon egészen a második világháború végéig, s abban a magyarság „közjogi géniusának” megnyilvánulását látták.¹⁵⁹

Azt is érdemes kiemelni, hogy ahogy korábban, úgy a 18. század végétől sem volt töretlen, illetve egyirányú az alkotmányfejlődés; Franciaországban már a Bourbon-restauráció 1814. évi alkotmánya, a *Charte constitutionnelle* visszalépést jelentett, amennyiben sem a népszuverenitást, sem a hatalmi ágak elválasztásának elvét nem érvényesítette, a későbbiekben pedig rendszerint a tekintélyelvű rendszerek is gyakran fogadtak el írott alkotmányt,¹⁶⁰ sőt, számos olyan alkotmány született, amely nélkülözötte a modern alkotmányfogalom bizonyos elemeit. Az ilyen, 19–21. századi alkotmányokat azonban már más elvek szerint szokták jellemezni, hiszen semmilyen értelemben nem tekinthetők „történetinek”.

Az alkotmány történeti fogalma még sokáig fennmaradt, illetve párhuzamosan használták más országokban is. Idővel analitikus fogalommá vált, ami azt jelenti, hogy a modern alkotmányosság előtti entitások, birodalmak, premodern és modern államok uralmi rendjére vagy politikai rendszerére értik.¹⁶¹ Ez megkönnyíti azok mai

¹⁵⁸ GOLDSWORTHY (19. lj.) 269.

¹⁵⁹ Lásd például EÖTTÖVÉNYI Nagy Olivér: *A magyar közjog tankönyve* (Kassa 1911) 117.; MOLNÁR Kálmán: *A szent korona-tan kifejlődése és jelentősége* (Pécs 1927) 1.; HORVÁTH Barna: „Joguralom és parancsuralom” *Jogállam* 1993/1. 71–78. [Katolikus Szemle 1936/10.]; FERDINANDY Gyula: *Közjogi problémák. Tanulmány* (Budapest 1937) 10. Megjegyzem, ehhez hasonlóan, a brit történészek az angol alkotmány folyamatosságát, illetve töretlen fejlődését páratlanok, egyedinek találták, s az angolok politikai géniusának tulajdonították. WARD (156. lj.) 3.; DICEY (141. lj.) 183–184.

¹⁶⁰ Grimm szerint az alkotmány történeti fogalmát a normatív, liberális alkotmányosság ellenfelei is újrafelfedezték Friedrich Engelstől a náci jogászokig, mint például Carl Schmitt vagy Gustav Adolf Walz. GRIMM (26. lj.) 36.

¹⁶¹ Ez a módszer teljesen elterjedt az alkotmánytörténet-írásban. Lásd például Otto Hintze ismert elemzését, amely Fritz Kern alapján – de például hivatkozva Marczali Henrik német nyelven kiadott magyar alkotmánytörténetére [Henrik MARCZALI: *Ungarische Verfassungsgeschichte* (Tübingen: J.C.B. Mohr 1910)] is – a modern képviselői alkotmányokat a feudális „rendi-képviselői alkotmányokból” (*ständisch-repräsentative Verfassungen*) vezette le. OTTO HINTZE: *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung* (Oldenburg 1930) 1–47.

Olyan nézet is ismert, amely szerint 1689, 1787, 1789 vagy 1791 nem jelentettek éles szakítást a múlttal a modern társadalmak történetében, mert a premodern és a korai modern társadalmakban is voltak olyan dokumentumok vagy jogi megoldások, amelyek ugyanazokra a társadalmi kihívásokra adtak választ, mint a felvilágosodás utáni alkotmányok, s mivel az alkotmányok legfontosabb funkciója, hogy jogi formát biztosítsanak a hatalomgyakorlás számára, nem változott, ezért az alkotmánynak – nyilván absztraktabb szinten – egységes fogalma van. CHRIS TORNHILL: *A Sociology of Constitutions. Constitutions and State Legitimacy in Historical-Sociological Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press 2011) 10–11., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511895067>. Az ilyen nézetek kapcsán azonban mindig érdemes figyelemmel lenni arra, hogy azok milyen diskurzus részeként, vagy milyen elemzési célból fogalmazódtak meg. Sajátos – politikai, történetfilozófiai, esztétikai – elemzési keretek között az alkotmányfogalomnak, illetve az alkotmányosságnak más értelmezései is lehetnek. Egy más szempontú, politikatudományi

megértését, épp úgy, ahogy az „állam” kifejezést is gyakran vetítik vissza régmúlt politikai közösségekre.

A történeti-analitikus, illetve a modern, jogi-politikai fogalom megkülönböztetése azonban még közelebb visz a közhatalom-gyakorlás akár korábbi, akár mai módjának megértéséhez, ahogy a két eltérő jelentés összemosása egyrészt az alkotmány jelentősége csökkentésének, instrumentalizálásának lehet az eszköze (hiszen a történeti fogalomnak nem voltak részei a modern alkotmányos követelmények),¹⁶² másrészt az alkotmányosság historizálásához, egyfajta romanticizmushoz vezethet, ami szintén elfedi az alkotmány lényegét. Ezért, ha egy alkotmányt vagy annak intézményeit, elveit történeti kontextusba helyezzük, alapvető követelmény a fogalom eltérő jelentéseinek tisztázása, illetve tiszteletben tartása.

osztályozásra lásd például Dario CASTIGLIONE: „The Political Theory of the Constitution” *Political Studies* 1996/3. 417–435., <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00592.x>, nem tagadva a modern alkotmányok normatív jellegét mint megkülönböztető ismertetőjegyet.

¹⁶² Giovanni Sartori olasz politikatudós szerint az alkotmány kifejezésnek két különböző, egy szubsztantív és egy formális jelentése van. Ám ha csak formális értelmet tulajdonítunk neki, akkor nem lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy az alkotmány milyen szerepet játszik a politikai rendszerben (legfeljebb csak azt a választ lehet adni rá, hogy mindegyikben mást és mást), illetve ilyen esetben csak egy leíró jelentést lehet adni az egyes alkotmányokról. SARTORI (4. l.) 857.